

No 135/9

B. No 135

9

Vivadārsa - Sadachara Kanda.

विवादार्स-

सदाचार काण्ड ।

१९३

१३५
९

✓

॥ श्रीविद्यादर्शआम्हारकांडस्येहंपुस्तकप्रारंभणीयंम् ॥० श्रीरक्त॥० शुभमस्तु

विश्वादर्शः

१

धु

०॥ श्रीगणेशाय नमः॥ जयति जगदेकजनकसज्जनहृदयबुजे स्वयं ज्योतिः॥ चिंत्यः परा परं चिन्मूर्तिः श्रीरामः॥ १॥ ध
र्मो धिकांशे एते मुनयः सर्वे पि जयंति मन्वाद्याः॥ नित्यं वकास्ति येषां दिव्यं ज्योतिः॥ श्रुति साक्षात् विज्ञातुः॥ २॥ किं सत्यदासि
रामा कविकांतसरस्वती विभासकश्चै॥ यद्दृश्यं पुंडरीके प्रणव इवेयं नया वसति॥ ३॥ स्फुरति सुमतिरुत्तरे विमले विश्वादर्शे मि
त्रोऽपि विस्पष्टः॥ सर्वस्य सर्वधर्मस्तद्गतिं केवलं वक्ष्ये॥ ४॥ तत्र प्रथमकांडः स्रग्धरा वृत्तः॥ यस्यायमाद्यः श्लोकः॥ श्रीमद्रामाभिधा
ने विवृतकलिमलं प्रहस्य धर्मस्य मूलं स्मृत्वा ब्रह्मे मुहूर्ते सकलसुखं भित्तं प्रबुद्धैरुपास्यं॥ न त्वामन्वत्रिमुखानपि संकल
मुनीन् धर्मधामप्रदीपान्विश्वादर्शविधास्ये विमलमतिरुते धर्मशास्त्रस्य सारं॥ ५॥ अत्रेष्टं संवेद्यः॥ ब्राह्मे मुहूर्ते रात्रेः प
श्चिमाध्याह्ने धर्मस्य श्रेयः साधनस्य मूलं मुखकारणं स्मृत्वा विचिंत्य तथा प्रवृत्तिमुखानपि निरिखलु मुनीन् तत्र विमल
मतिरुते केवलं शान्तार्थे विश्वादर्शनामधर्मशास्त्रसारविधास्ये करिष्ये इति॥ कादृशं तन्मूलं श्रीमत्सर्वमंगलास्पदं किंत

आ०

निरिखल

राम

१

विश्वादर्शो

२

लवर्त्मगोष्ठफाललुष्टेयपर्वतदेवगृहवल्मीकेषुस्मालिगर्तनदीतीरेषुमुदुशादलभस्मोपजीव्यषामाशमशानेषुगण
स्तिष्ठन्नुत्क्रुयन्त॥ तत्रस्वांगमंत्रपुरीषलेपः काष्ठलोष्टतण्डुलिभिरपनीयोद्यतपरिधानवासाः सव्यगृहीतशिश्रश्चोत्थायवा
पीकपतडागादिव्यतिरिक्तांतजलेमूषकोत्वातवल्मीके देवगृहेचमृदंमुक्ताशोवावृक्षिष्ठस्मालिगृहभित्तिलेपोष्ठहलेत्वात
परित्यक्ताससिक्तामृधमृत्तिकांगृहीत्वाजलाद्वह्निगंधलेपश्चयहृष्टोवेत्क्रुयन्त॥ मंत्रोत्सर्गेतावलिंगत्रिपर्वत्रिष्टणंमृदेकावा
महंस्तस्मिन्नेवेतुहस्तयोरितिपंचमृत्तिकाअधोमलकमात्राः एवरेतः समुद्रमगं पिपुरीषोत्सर्गकृत्वापानेपंचेत्यनुषंगश्चति
त्रोवाअर्धप्रसरतितदयोद्वगमकरेदशउभयोः सप्तसप्तदशमृत्तिकास्फुरितिगृहीतः शौचंतस्यदेगुण्यंआदिशस्त्रैगुण्यं
वतुर्गुण्यंवाअस्त्रवारिवनस्पयतिभिः क्रमात्कार्यं॥ तदर्थंतुरात्रो॥ ततोयधमानुरेततोयधमध्वनिस्त्रीष्वनुपनीतक्षिणेषु
नसंख्यातियमः॥ ॥ इतिमंत्रपुरीषोत्सर्गशौचविधिः॥ लवर्त्मा लं पादशौचं विमलमथजलंकेपिवेदुन्मृजेदिदेशिन्यंगुष्ठ

राम
२

वि

काभ्यांसजलमसिमृशेन्नासिकारंध्रयुग्मं॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यांनयनयुगयुतंकर्णयुग्मंकनिष्ठांगुष्ठाभ्यांनाभिप्रदेशोहृदय
मथतलेनांगुलीभिः शिरोसे॥ ३॥ अस्यार्थः॥ अथशौचानंतरंप्राप्सुरोदंसुरोवापादशौचंरूपाअलंपुनःपादावपुश्याविम
लंगंधलेपेनबुद्धादिमलशहितंसंहतांगुलिमानागृहीत्वा निर्मुक्तकनिष्ठांगुष्ठेनप्रिवृत्तार्थेनत्रिःपिवेत्॥ तीर्थस्वरूपंतुयोग
श्चेत्कं॥ कनिष्ठदेशिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रकरस्यच॥ प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीथान्यनुक्रमान्इति॥ तथासंहितश्रुत्यंगुष्ठमू
लेनदिर्मुखमवमृज्यसंहतमध्यांगुलित्रयेणपुनरास्यंसृष्ट्वादक्षिणपालिनासचहस्तगृहीतेनपादोशिरश्चप्रोक्ष्यदेशि
न्यंगुष्ठयुग्मेननासिकारंध्रयुग्मंस्पृशेत्॥ ततोंगुष्ठानामिकाभ्यांनेत्रयुग्मंकर्णयुग्मंचसजलमिति क्रियाविशेषणं सर्वत्रातल
कनिष्ठांगुष्ठाभ्यांनाभिप्रदेशमनंतरंतलेनहृदयंसवांगुलिभिः शिरःतदयेणंसह्यमिति आचमनं॥ तत्रनिष्ठीवनास्यंगोष्ठि
ष्ठविएमंत्रस्पर्शेषुपादावसेचनादेवाभिगमनाशुभोपहृतिसंदेहेषुशिरकामोशानुपनीतयोषिदूद्रसंवादेषुनिर्लोमोष्ठस्य

ब्रह्म

विष्वादर्शः

३

शोऽस्यजादिदर्शनं तं लोतरणावतरणेषु जिह्वा दंतस्थादिस्पर्शे तथा पित्र्य मंत्रजपात्सालंभनदीपालंभनदीक्ष्यमाणे
धोवाहूस्सर्गरोधनक्रोधेषु मार्जारमूकस्यर्शे प्रहासो नृतादिषु निमित्तेषु च कुर्वन्नेपस्य शोभा ॥ ३६ ॥ अकारकगर्दभकु कुटस्करा
दिस्पर्शेनेषां वमनं कर्णं वा दक्षिणं स्पृशेत् ॥ तथा जपहोमदानपितृपिंपकेषु सर्ववस्तुषु भक्षणेषां च मेत् ॥ तथा दंतलग्नच्युतनि
गीर्णभुक्तस्नेहानुलेपनास्यगतश्मश्रुअनंगपातिमुखो ह्युविप्रुदसुपंचा वमनबिंदुस्यर्शेपि ॥ इति मनुया शवलक्यजा
तृकण्यगोभिः क्लादिनिगदित्वा वमनविधिः ॥ दंतधावनविधिमाह ॥ दंतोल्लेखे वितस्त्या भवति परिमिता दायुरित्यादि मंत्रा
प्रातः क्षीर्यदिकाष्ठादृटरवदिरपलाशैर्विनाम्राकैर्विलेयः ॥ ३७ ॥ पुष्पागदूषषट्का नृदिरपि कुशमृते देशिनी मंगुलीभिर्नैदा भू
ताष्टयवर्ण्यपिनखलुनवम्ये कसंक्रांतिपाते ॥ ३८ ॥ अत्रेधं संबंधः ॥ प्रातः पुष्पाचनित्यं विप्रस्य वितस्त्या द्वादशाभिरंगुले द
शभिर्वीक्षत्रस्य नवभिर्विशोषाभिः परिमिता त्वक्षीरिणः आदिशष्टा कंठक्रिनो वा कोष्ठा कनिष्ठास्थूलास्तं तस्य कूर्वेका दंत

कर्म

राम

३

होषं

तरामाभिधानं अत्र राम इत्यभिधानं यस्य परं अस्मिन् स हर्तुं युक्तत्वात् किं भूतं विधुतकलिमलं विध्वस्तकलिहोषं स्पष्टं ॥
किं भूतान्मुनीन् धर्मधामप्रदीपान् धर्मएव धाम गृहं त्रैलोक्याः शरणं तस्य दीपान् ॥ सिंहो देवदत्त इति विदितार्थो त्रार्थसिद्धेः
एतदुक्तं भवति ॥ यदुक्तं योगीश्वरादितिः प्राप्ते मुहूर्ते चोपाय वितये द्वात्मनो हितमिति ॥ ततः किं स्य मित्याह ॥ संध्यासूदकु
खो हन्यपि निशितु पुनर्दक्षिणस्यो निवीती कुर्यान्मूत्रादिशौचं बहिरथ सलिलान् तत्र लिङ्गे मृदेका ॥ पंचापानेथ हस्ते दशपुन
रुभयोः संध्यासं चैतद्दहस्ते द्वे गुण्यदि क्रमात्तद्वति वनियति प्रुस्यात्तदधे निशाया ॥ २॥ अस्यार्थः ॥ संध्यास्वनिबोदश्चुरवः त
थादौ नियमः ॥ पृष्ठतः कंठले विनिवीती कृत्वा मूत्रं पुरीषं कुर्यादिति ॥ अत्र हिमन्वापस्तं बपराशरादि निर्मेधितार्थं प्रदर्शनार्थमा
दिशष्टा ॥ तथा गृहीता तदुपायगृहानैर्कृत्या इषुर्विधे पावधिप्रदेशंगत्वा सना संशिरः प्राच्यदिशो विलोक्य ग्रे विप्राग्मं बुवा
चकदेवतानां सिमुरवाः एकवस्त्रं चैतलं स्रष्टुं अस्त्रं स्रजस्तृणादिभिर्महीमेतर्थाय मोनी सन्मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् ॥ तं च जनज

हि

विश्वादेशो

४

रमायां समूला विंशत्यस्मादुत्पारितास्तैस्त्वसलदभिमताः कर्मसूक्ताश्च काशाः॥ दिर्जीतानां वतु स्त्रिं द्विदलविरचितं स्यादगर्भे पवि
त्रं द्वाभ्यां वा मूत्रसर्गे वितृलतिष्ठमखेयेपि भुक्तौ त्यजेतान्॥ ५॥ अस्यार्थः॥ न भसि श्रवणे अमावास्या यातदसंभवे न्यत्र वा पूर्वा
तराभिमुखः शुचिदेशे श्रुतिर्भवाङ्गफङ्गारेण ये सलतृच्छिन्नाः प्रादेशमात्रा दर्शनाः॥ विरविनास होतृत्रपुरमेष्टि निसर्गजे॥
नुदसर्वाणि पापानि दर्भस्त्वस्ति करोममेति॥ अनेनोत्पाठिताः समूला अधिनाया कोमला ये सलपत्रास्तैः कर्मसु जपादिषु
सलदभिमताः पुनः पुनर्न योज्याः॥ आचमने च ग्रथिताः जपहोमदानस्वाध्यायपितृकर्मसु हस्तद्वयेपि पवित्रं स्यात्तदे
पत्रा वेपि त्रेषु तस्य सलिलक्षेत्रसमुद्रवाः शुभास्तुः श्राद्धेतु हरितसपिंजलपुष्पस्निग्धपितृतीर्थसंस्कृता अधिना शुक्ला शरणिमा
त्राः समूलाः कुतपा भवेयुः॥ यश्चेतु हरिताः पाकयज्ञे तु पीताः वैश्वदेवे ककशाः तथा शांतिकर्मणि त्रिभिः पवित्रैः पौष्टिकैः पंचभिः श्र
मि कारिकैः वतुभिः योगप्रशस्ततराग्रिकार्येषु तु छिन्नमूलास्तुः कुराभावे काशास्तदभावे तु द्वौः॥ पवित्रं त्वगर्भे विप्रस्य वतुभि

राम

४

दिलैः क्षत्रियस्य त्रिभिर्विशो द्वाभ्यां सर्वेषां वा॥ शूद्रस्य त्वेकैर्कार्ये॥ वज्र्यो नाह॥ ये मूत्रोत्सर्गपरिधानग्रंथौ पितृकर्मसु यज्ञे भोजने
चोपयुक्तास्तान्वर्जयेदिति विष्णुकात्यायनमार्कंडेयवायुपुराणोक्तैः कुराविधिः॥ प्रातस्नानविधिमाह॥ स्नानं रणदासुणादि
द्वेदसरसि समुदेतु दर्शवगाहः क्षौरे वा गोरजो भिर्भवति विपदितत्वे वल्लेर्वापि मंत्रेण॥ स्नातृ चो धृत्य पिंडो न परपयसि सस्ति तमे
तास्तु वज्र्याः सिंहासकककटाश्चोपरिजलधिगतस्तारनिष्ठाश्च मुक्ताः॥ ६॥ अस्यार्थः॥ षड्विंशस्नानं वासुणमाग्नेयं वायव्यं प्रा
च्यं कापिलं मानसं वेति॥ तत्र मुखं वासुणं हृदे न देगिरि प्रश्रवणे देवखाते सरसि च समुदेतु दर्शं पूरकार्यं तु तडागे पंचवतुरो वा पिंडा
रूपा ये तु घटत्रयोदकमुधृत्या वर्णाहो भवति तदशक्तौ त्रायेण प्रस्रभिर्वायव्यं गोरजो भिर्वा स्यं वा पोहिष्ठेति सूत्रेण शक्यं आपो दुप
दागयत्या आपो हिष्ठा अधमपुणर्मंत्रे वा॥ कापिलं तु नाभेरधः प्रक्षाल्यो ध्वं आर्द्रस्त्रेण निर्मार्जनं मानसं विष्णुचिंतनं॥ तत्र प्रातम
ध्योदने वस्नानं नित्यं॥ रूपां रजोदकमा वायसास्पृश्यस्य शीवांत क्षौरे मेधुने श्रुपाते यत्नेनैमिषिकं॥ ज्योतिर्विदुक्तपुष्पादिस्नानं

धं

हा

विष्वादेशः

५ पां

६

८

तुक्राम्यं॥ जपाद्यर्थं यत्कर्मो गतं सर्वसंस्तरं॥ तास्तु सरितः कर्कटादुपरि सिंहात्वा कुश्रावणमासे वर्जनीया इत्यर्थः॥ साइप
देपीयेके॥ तत्राप्युपाक्रमेत्सर्जनं नमस्करं राहुदशनेषु नदीस्नानमविरुद्धं॥ जलधिगतानदीर्मुक्ता॥ तासु गंगायमुना सरस्वतीषु कापि
रजोदोषो नास्तीत्यर्थः॥ तथा तीरनिष्ठास्तु मुक्ता॥ तेन समुद्रगत्वापि रजो नास्तीत्यर्थ इति शंखवेद्या प्रपादोक्तं प्रातस्नानविधिः॥ १७
अथ संध्याविधिः॥ पादेर्ध्वं च वास्याहं च कुशजले मर्जनेन स्याच्च वेवा सूर्याग्निश्चेति पीत्वा च मनमुपरिकेन्द्रिः क्षिपेद्देमात्रा॥ अस्त
र्यक्षोदयाच्चादेशात सहस्रादिस्तु जपेतामित्रस्यैत्यर्कमुच्चैरिममिति वस्त्रेण चोपतिष्ठेत्तमत्रैगा॥ अथार्थः॥ अथ प्रातस्नानानंत
रं स्नानशालीपाणिभ्यामसंमर्जितैकैकेशोदकमुच्चैश्च न सोष्णीषः सदृशं सितं चोपधायादिराचंम्यसंकल्पपूर्वकं क्षमाणां दृष्टकषि
देवता स्मृत्या आपो हिष्ठेति पादेर्ध्वं च वितृवेवा आच्यते सति स कुशजले मर्जनेन कुर्यात्॥ तत्र नदीतीर्थे हृदे पुहे मरुप्यमृत्या त्रेषु वाम
हस्ते वानुधरायां॥ अथ जलहरी हस्तं नासिकाग्रे समर्प्य ततो यंत्रं वेति जघाक्षिते क्षिपेत्॥ एतद्देह एव तिके वितृ॥ अनंतरं प्रा

त
राम
५

धावनं भवति॥ तथैव जिह्वोलेखनमपि उदरं रक्ताशानादिदिशुरवंबा॥ तत्र मंत्राः॥ आयुर्वलयशोर्वर्चः प्रजाः पशु
वसन्ति न॥ अथ प्रशां च मेधां च तत्रोदेहिवनस्पते इति॥ स्त्रीभूयोः त्रिः चतुः सप्तगुलिपरिमितात्॥ तत्काष्ठं प्रक्षाल्य पुं
काशु चिह्ने शोयजेत्॥ तत्र वर्ज्यानाह॥ वटुरविदिरपलाशौ विनामार्कविलेख्यः॥ तथा शमी पुष्पशालमूली शिशुपामदयंति
अपामार्गकूरं जवकुलनिर्गुंडीं सूचीं मुखकंठकिंभिश्च विनेत्यदिशः शिरीषविल्वे पौरासकरवीरकंठबकः खादिरा मरु
रंजायामार्गवेकंकताः शुभा इत्येके॥ उक्तकाष्ठमावे प्रतिषिध्य दिने वादिर्गंडूषकान् शुक्लातर्दादशगंडूषैः कार्यमित्य
र्थः॥ कुराकाशवर्ज्यं तृणपर्णैः देशिनी वर्ज्या गुली भिवा॥ वर्ज्यदिनान्याह॥ नंदो भूतेत्यादि प्रत्ययसंश्राद्धदिने पत्यो न प्रेषि
तितथैत्यपि राह॥ अत्र हिस्मतिवाक्यप्रसिद्धानार्थं प्राप्य रास्तस्य तीकोपादानादन्न रूपसिद्धौ युक्तः कार्यः॥ अयं तु व्यास
हस्यति कात्यायनामा कंडीयपेठानसि वेद्या प्रपादप्रसिद्धिर्भवेत्तथैः॥ अथ कुराविधिः॥ दध्ना प्रादेशमात्रानभसिपुन

८

विश्वादर्श०

६
सप्त

चरि

दिशोनमस्कुर्यात्॥ प्राणायाममुक्षुणमाह॥ ॐ पूर्वव्याहतिः सा प्रणवपुन शिरास्त्रिर्वहोकार पूर्वप्राणायामस्तदास्या
सकलुडुरितहविस्त्रिसंध्यासुमध्ये॥ पीतनापः पुनस्त्रिपरिसहस्रपः प्रक्षिपेद्वत्पवत्या सात्वाघंदर्षिदेवांस्तत्तिरथ सवि
तुः स्यादुदुह्येतिसूक्तात्॥ ७॥ अस्यार्थः॥ प्रत्येकं ॐ पूर्वव्याहृतयः त्र्यस्याः सागायत्री ॐ पूर्वव्याहतिः प्रणवाभ्यां युतं शिरोय
स्याः सा तथा प्रागूर्ध्वं व प्रणवाच्चितमूर्धेत्यर्थः॥ स्वयं चोकार पूर्वो सती यदा त्रिर्जसा तदा संकरः प्राणायामः॥ त्रिसंध्यासु
त्रिर्जयो भवेत्॥ तत्र मध्ये मध्यं दिने विशेषमाह॥ पूर्वरापो हिष्ठेति मार्जनं कृत्वा तृतीये आपः पुनस्त्रिपरि सप्त
जनांते हंसः शुचिपदितिसूर्यार्थमुपरिसहस्रदापः क्षिपेत्॥ उदुह्येत्यं जातवेदसमिति सूक्तात् सत्येनेत्यादिमंत्रैर्वोस्तुत्कृत्वा गाय
त्री जपेत्॥ सात्वा घंदर्षिदेवानिति सर्वत्र संबध्यते॥ तत्रापो हिष्ठेत्यस्य सिंधुदीपत्रयि रापो देवता गायत्री छंदः मार्जने विनियोगः साम
सूर्यश्चापः पुनस्त्रिभ्योति त्रयाणां यजुश्चातयथानुष्ठानमृषिदेवतादिरूढ्यः॥ प्रणवस्य ब्रह्माग्निर्गायत्री सर्वकर्मोदो विनियोगः॥ ६

सप्तव्याहतीनां ऋषयः क्रमेण विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकाश्यपाः प्रजापतिर्वो सर्वोसामृषिः अग्निर्वायुस्तु
यहस्पतिवरुणोऽग्निश्चैदेवा देवता गायत्री युष्मिगुष्टुपूहती पंडितस्त्रिष्टुपूजगत्यः क्रमेण घंदोसि प्राणायामो विनियोगः॥ गायत्री
विश्वा मित्रः सविता गायत्री ~~सप्तयने विनियोगः~~॥ शिरः प्रजापतिः परमात्मानुष्टुपू॥ मित्रस्येस्यस्या विश्वामित्रो गायत्री॥ इमं मे वरुणस्य मित्रो
स्य शुनः शोपो वरुणो गायत्री॥ हंसवत्या गामदेवः सूर्यो जगती॥ उदुह्येत्यस्य प्रसूएवः सूर्यो गायत्री॥ उदुह्यमिति वतस्रोनुष्टुपः॥ अत्र
विवदाया हि वरदे इति॥ शुद्धस्पष्टिकवर्णो सितकुसुमवसनविलेपनालंकारां दक्षिणेनोर्ध्वेनाक्षमाला मितरेण पद्मं वा मेनोर्ध्वेन चक्रमित
रेण गदाधारयंती आदित्यमंडले गस्तु उवाहनां विलेपनं सावित्री मावाद्यतथैव ध्यायेत्॥ उत मे शिखरे देवीति गायत्री मुदा सयेदिति मनु
दक्षव्यासकाठकशौनकनारदनारायणशायनवल्क्यबोधायनकात्यायनप्रभृतिभिर्न्येथेति संध्योपासनविधिः॥ होमविधिमाह॥
उर्ध्वप्राग्वोदयादयत्तिमतमथवा प्रातरासायमुक्तं सूर्यस्याग्नेहोमः शिरिनिपरिसंमुद्यादिरभुश्यदीप्ते॥ श्रीहोमो वायवानां शतमण्ड

मित्रो

सतिलाज्योदनाद्याहुतिः स्यात्तुल्यं तत्र द्वितीयास्वयमिह तनुजः पश्य पितृमातुली ॥ ९ ॥ अस्यार्थः ॥ अथ संध्यानंतरं सूर्योदयादूर्ध्वं प्रा-
ग्वाहोमः कुर्यात् ॥ उदिते सूर्यस्यैस्वामात्रे प्रातर्होमः ॥ अनुदिते अस्तमया धृषिते वा ॥ अनुदिते नाम रात्रेः षोडशांशः ॥ नक्षत्रास्तमयादूर्ध्वं
अर्कोत्थात्वा गच्छमया धृषितं तस्मिन् प्रातर्होमः ॥ सच संगवातः सायं होमस्तु प्रदोषांतः ॥ अनुकल्पमाह ॥ अथवा प्रातरुक्तं कर्म आसायं सा-
यमुत्तमा प्रातरभिमतमिति ॥ तत्रैवं प्रयोगः ॥ पूर्वमग्निं प्राउष्ट्वयपरिस्समुत्थानं तं समभ्युक्ष्य शिखिनिहीते सति आर्द्रपक्षे समतर्जन्यं गु-
ह्ये प्रादेशमात्रं समिधं वा ॥ उल्लाहीहीणं यवानां वा शतमाहुतिमग्नये स्वाहेति सायं सूर्याय स्वाहेति प्रात उभयत्रापि प्रजापतये स्वाहेति तूष्णं
अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति वा ॥ द्वितीया माहुतिं जुहुयात् ॥ पुरय इत्याभावे अणुसतिलाज्योदना नामन्यतमं ॥ पयो दधियवा गूनांस सोम-
तंदुलानां परियहार्थमादिशब्दः ॥ मांसं कन्यमित्याभ्वलायनं ॥ तत्र स्वयं मुखे अधिकारी ततः पर्युक्ष्णं वज्रं तत्पत्नी तथा पुत्रः कुमारी भूते वासी-
वा ॥ पुरुषः सिकुभात् भागिनेयाश्चेति वक्तुमपि शब्दः ॥ दंपत्यो दन्यतरा संनिधाने हि प्रागुक्तानां अधिकारः ॥ धान्ये त्वद्वितीनां चतुःश्षि प्रस्थ

राम

यर्था

तः सूर्ये ओतिसायं अग्निश्चेति कंजलं पीत्वा आचम्य वेदमात्रा गायत्र्या सूर्योर्ध्वं जलं अंजलिना त्रिः श्लेषेत् ॥ आयाहि वरदे देवीत्येतं
तरंगायत्री प्रातः पश्चरागवर्णं पीत्वा ल्यांबरा लंकारं दक्षिणे नोर्ध्वेनाक्षमाला मितरेण कमंडलुं वामे नोर्ध्वेन कुरामुष्टिमितरेण सुवंधा-
रयंती हंसास्त्वोत्र हस्मर्ति सूर्यमंडले ॥ सायंतु नीलवर्णं वृषवस्त्रादिपार्षितां त्रिनेत्रा मिदुरवंडजटाजूटां दक्षिणे नोर्ध्वेनाक्षमालां वा-
मं नोर्ध्वेन शूलधारयंती वृषास्त्वोत्र इमर्ति सरस्वतीं आवाह्य संध्यादये पितृभ्यो वधायेत् ॥ संध्या नाम सूर्यं नक्षत्रं सूर्यो होरा त्रिसंधिः ॥
तत्र पूर्वसंध्यायामासूर्योदयात् प्राणायामत्रयं पूर्वकं तिष्ठतिः पश्चिमसंध्यायां त्वानक्षत्रोदयादभैषासिनेर्गायत्री जपः कार्यः नक्षपवित्र-
करनग्रप्रादुर्गिरः प्रलपति ॥ जपसंख्यामाह ॥ अष्टसुतः शतसुतः सहस्रसुत इति प्रतिसंख्यं सुखा ॥ आदिवा द्वादशापे वद-
विंशतिं चतुर्विंशतिं पंचविंशत्यष्टाविंशतिं स्रुत्यादिपुक्षा संगृहीता ॥ तत्र संध्यात्रये हस्ते नैव जपादिति ॥ अन्यत्राक्षसंज्ञे कु-
शायधिपद्मरुद्रादिनिमित्तैः ॥ एवं जप्त्वा प्रातर्मित्रस्यैवित्यादि मंत्रैः सायं विमिने वरुणेत्यादि मंत्रैः वरुणमुपस्थाप्य

विष्वादर्शः

आचमन

त

वामपादे चतुर्थे दक्षिणे पंचमी वामजंघायां षष्ठी दक्षिणे सप्तमी वामकट्यां अष्टमी दक्षिणे नवमी नाभ्यां दशमी हृदये एकादशी कंठे द्वादशी वामबाहौ त्रयोदशी दक्षिणे आस्ये चतुर्दशी अक्षणे पंचदशी मूर्ध्नि षोडशी विन्यस्यात्मनि सप्तमि विन्यस्य स्वार्चं पूर्वकं देवतामभ्यर्च्य क्रमेण षोडशभिः क्रमिषोडशोपचारैः क्रमेण बाहूनासनपायाध्यस्नानत्नमनवस्त्रयज्ञोपवीतगंधपुष्पधूपदीपनेवेद्याचमनस्तुतिनमस्कारांजलिप्रदक्षिणे दासने ताभिः षोडशभिः कुतीर्हृत्वा शेषं निवेद्य पुनः पुष्पाणि दत्त्वा षोडशांजलिं देवंप्रदक्षिणीत्युच्यते विस्मर्जयेत् ॥ तस्य च सत्तस्य नारायणकृषिः ॥ पुरुषो देवतानुष्टुप् छंदः त्रिष्टुप् अंत्या ॥ अत्र हि गंधाः कुंकुमकर्पूरमृगमदजातीफलामरुशीरयम्रकालेयश्रीखंडः पुष्पाणि तु पुत्रागनागकेसरस्वर्णकेतकीवालकबकुलयूथिकापारिषदकपाटलतिलकजलजानिः स्वर्णदानतुल्यानिततस्तस्त्रिसहस्रगुणितं फलान्युत्तरोत्तराणि शमीपुष्पविल्वपत्रबकुलतगररक्तकणकीरपुष्पाणि ततोधिकं श्वेतकरवीरपुष्पततः सहस्रगुणितं पलाशपुष्पततः सहस्रगुणितं उत्तरोत्तरं कुसुमकमालतीकुंदरापैते पत्राः ॥ अलिकजातीपुष्पे ॥ त

राम

कुशपुष्पं वनमालाचंपकाशोकसेमंतीपुष्पाणि

स

मालास्त्वं नंत फलाः ॥ अपामार्गकभृंगारकधरदशमीहवीकुरादमनकतुलसीपत्रविल्वपत्रोदितफलानुसारेण यथोत्तरमधिकफलं ॥ विहितपुष्पाभावे तत्र पल्लवं वा ॥ तत्र सर्वपर्युषितं सच्चिद्रमप्रोक्षितं तज्ज्यं ॥ महादेवे तधिकं अर्कधतुरं ॥ धूपस्तार्कराज्यं महिषाक्षं ॥ देवतारसिंहकागरजातीफलश्रीवासगुगुलुश्चेति ॥ दीपस्तु घृते नैतैलेन वा ॥ तत्रापूपशाल्योदनपायससंयावैशं करं निवेदयेत् ॥ इति मनुमरीविलोगादिप्रवेतो योग्याश्वत्थनारदादिनिर्गादितदेवतार्चनविधिः ॥ अथ दत्तान्याहा ॥ यस्मिन्विधातपश्चदयमुपि नियतं तत्र पात्रे प्रदद्यात् नो भूवाससुवर्णं त्रिदिवसुखत्वे अस्मलोकापविद्या ॥ घृत्रोपानहं यजियतममुदपात्रादितले दिक्षु ये भीतानां सर्वतौ पिप्रतिदिनमभयं सर्वकामाय दद्यात् ॥ १२ ॥ अस्यार्थः ॥ यस्मिन्विधे कुटुंबे निसत्कुलाने विधासुधताध्ययनसंपत्तिस्तपश्चधर्मदृतिः तत्तद्वयं अपिशृणु मर्दमादितत्र पात्रे वेन पूर्वकं

विश्वादेश
९

नियतं प्रत्यहं गामरोगां धेनुं वा भूमिं दिजकुलवृत्तिक्षमां ॥ दशहस्तेन दंडेन त्रिंशदंशानि वर्तनं ॥ दशानान्येव गोचर्मदेयं
पापनिवर्तये ॥ गोचर्ममात्रं वा ॥ वस्त्रं यथाविभूति ॥ सुवर्णनिमित्ते तु विशेषतो दद्यात् ॥ त्रिदिवसुखं लुते त्रासुषि कसु
स्वार्थविद्यां वेदशास्त्रं तुस्तं कंवा प्रंमलोकार्थं दद्यात् ॥ तथा सप्तत्रिंशदुर्गतितरणार्थं च त्रैपानं हृत् ॥ उदकपात्रं कलशकर
पात्रादि दद्यात् ॥ तथा कीर्तिश्री च क्षुद्रप्रज्ञायोग्या क्षयसुखसौभाग्यतापि हर्षणार्थं यथाक्रमं गंधपुष्पधूपदीपस्तुपतिलो
षध्यन्त्रपानजलफलानि दद्यादिति वृक्षमादिशब्दः ॥ किं वृक्षं तस्यायद्यस्मिन् तमं शाकमूलनां तुलसर्पिः प्रतिश्रय
धान्यधनशय्यापराध्यागादि तत्सर्वं तदिभूत्येव हे भव्याय तया भीतानामभयप्रदं सर्वतः सर्वकामार्थं दद्यात् ॥ तत्र गृह
दानमंत्रः ॥ इदं गृहं गृहं गृहं गृहं लोके ॥ पस्कसंयुतं ॥ तत्र विप्रप्रदानेन नममास्तु विमलं फलं ॥ १ ॥ गोदानमंत्रः ॥ गवामंगे
पुतिष्ठंति पुरनानि वतुर्दश ॥ यस्मात्तस्मादिव मेर्या दिह लोके वरत्रय ॥ २ ॥ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी ॥

न
राम
९

तिलैर्लक्ष्मीं दत्ते तदर्थोऽवतीति मनुदक्षव्यासविष्णुगोभिलकात्यायनादिति गदित होमविधिः ॥ देवतार्चनविधिमाह ॥ ग
यत्रार्चोपचारे दशभिरथ समं षड्भिरथ सपुराणांतस्त्रिंशैर्वापि मंत्रैः प्रणवसहस्रैर्नामभिर्वानमोतैः ॥ शोभोर्वासा क्रमात्स्यात्
दिशि विनिजले ध्यानहोमप्रसूनेः स्तूते वा केथगे हे शुविनिपुतपस्तूतेनाविष्टोः प्रशस्ता ॥ १० ॥ अस्यार्थः ॥ अथ होमानंतरं पूर्वो
क्तोऽथ विष्णुर्वाशानामन्यतमस्य कस्य च न उपचारेः षड्भिः समं दशभिरर्वाभिमतगायत्र्यैव षोडशोपचारे देवतार्चनं कार्यं
मित्यर्थः ॥ विष्टरपाद्यार्थे स्नानावमनवस्त्रमधुपर्कोपवीतगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्याचमनस्तुतिनमस्कारादिषोडशोपचाराः ॥
पक्षांतरमाह ॥ तस्त्रिंशैर्वापि मंत्रैर्ब्राह्मणैश्च वरोडादिभिः ॥ नामभिर्वानमोते प्रणवसहस्रैरित्यनुषंगः ॥ अथ एतेन मन्त्रेणैव पू
जा ॥ शुविनिगृह्ये गारे न यते वा परि तो यथा लाभो पपन्नेः पुष्टेः पूर्णोऽहोकार्यः ॥ यदा शोभोर्वाविष्टोर्वासा पूजादिध्याने
न च होमेन जले पुष्टेः अर्कसोऽस्तूतेः कार्यो विष्टोस्तु पुतपस्तूतेनाचोतीव प्रशस्ततमा तत्र प्रथमाम् च वामे करे द्वितीयां दक्षिणे तृतीयां

यतो॥ तथागुडघृतजलतिलक्षीरदधिमधुशर्करैश्च सुवर्णैर्दशधेनवः॥ तत्र सर्वा इक्ष्वापा दानाः॥ स्तूपस्त्रुणः फलदंताः इन्द्रनीलनासकाः विदुमधूयुगाः॥
 विभादशे स्तितवस्त्राया मल्लं हताः॥ कांस्यदोहनाः सुवर्णसुदक्षिणाः॥ स्वर्गाद्यभिलषितसकलफलार्थं अहृतवस्त्रयुगान्वितश्रोत्रियब्राह्मणाय विशि
 १० म्भूता एदेवो विशिष्टकाले पुच्छे देवो दधातुः॥ यालक्ष्मीः सर्वकामानां यावदेवेव्यवस्थिता॥ धेनुरूपा सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ देहस्थायीऽ
 चरुद्राणी शंकरस्य तथा प्रिया॥ धेनुरूपा सा॥ विष्णोर्वैधर्मिपालक्ष्मीः स्वाहा याचुर्विभावसाः॥ स्वर्गादेशं कुरु किर्यो धेनुरूपा स्तमेभिः श्रि
 ये॥ चतुर्मुखस्य कालक्ष्मीर्यालक्ष्मीर्धनदस्य च॥ लक्ष्मीर्यालोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे॥ स्वाहा याचितुं प्रव्यानां स्वाहा यज्ञसुजां
 लथा॥ सर्वपापहरे धेनो तस्माद्भूतिं प्रयच्छ मे॥ प्रत्यक्षेणेव प्रयति लोकपाला इमां यत्नः॥ स्वर्गते कीर्तेयिष्यंति मयि दानं च सत्कृतं॥ इत्यभि
 मंत्र्य साधारणं॥ असाधारणं तु गुडधेनुं तु कुशास्तीर्णं शुविदेवो कार्णिकुल्याजिनो परिगुडस्य पलसहस्रे चतुर्भिः॥ अयो मेक
 न वा ~~सुवर्णं~~ सुवर्णमुदक्यादौ परिकल्प्य तिलप्रस्थान्वितं सुवर्णशृंगं मोक्षिकलां मूलां पंचरत्नालं हतौ च दत्तुं दिक्षु स्थित दधि

प्रादुःसु

१०

सुवर्णं

मधुघृतदुग्धपूर्णैश्च यतो मकांस्यपात्रैर्वैद्यलं हता मुतानां गिरौ देवतां स्वचतुर्थो राकल्पितैरूपवस्त्रां सकलपापक्षयार्थं दधातु॥ त
 था घृतधेनुं गव्यघृतपूर्णकुंभकल्पितां गुडक्षीरमुखां शर्कराजिह्वां ~~कुंभ~~ कुंभ्यागमकूपैरग्राणां सौवर्णाक्षीं सितसर्पपरोमां सप्तधान्यपाश्र्वां फ
 लस्तनीं हिरण्यगर्भां क्षौमपुष्पां पुष्पदामभूषितां गव्यघृतपूर्णकलशकल्पितैर्वरूपवस्त्रां यालक्ष्मीरित्याद्यनंतरं॥ आज्यं तेजः समुद्रि
 ष्टमाज्यं पापहरं परं॥ आज्यं सुराणामाहारः सर्वमाज्ये प्रतिष्ठितं॥ स्वैवेवाज्यमयो देवी कल्पिता सिमया किल॥ सर्वपापपनोदाय सुरवायुभ
 वभावितो॥ दक्षिणा सहिता धेनुं कल्पिता माज्यमयं शुभां॥ एतां मन्त्रोपकारार्थं गृह्णीष्वं दिजो तमा॥ प्रियतां मम देवेशो घृताभिः पुरुषाः
 त तमः॥ इत्येका विष्णुदेवतां स्वर्गाथं दधातु॥ जलधेनुं कुशोपरि जलपूर्णपंचरत्नकुंभनिर्मितां घृतमधुमिश्रदधिपात्रैश्च सितमुखी गंधग्राणां मोक्षिकाक्षीं चि
 यं युवकवर्गं स्वर्णशृंगाभरणं सितकंठलाह्वयपल्लवशोभितं सितयशोपवीतशिरसित वामररोमां क्षौमपुष्पां नवनीतस्तनीं चतुर्दिक्षु स्थितं च नवः
 खयुगं रोपितं लपात्रचतुष्टयं आरंभ्याम्यधान्यसितवस्त्रयुगां हस्तुमां सीमुखीं शिरवालकामलकण्ठोपानयुतां वासीयुतां घृतशर्क

विश्वादेशः शान्तिमतेवरूपवत्सुपुनोयालक्ष्मीरिधत्याधनंतरं॥ शेषपर्यंकशयनः श्रीमान्शास्त्रविभूषणः॥ जलशायीजगद्योनिःप्रियतां
 ११ ममकेशवः॥ इत्यभिमंत्र्यकेशवप्रीतयेदधात्॥ तिलधेनुं वस्त्रपुगाद्यादिमैतल्लज्जिनेपरिदशरक्तिकमानतिलपलशतेनषष्ट्यः
 धिकेनकल्पितांचतुर्थीशवत्सांगुडास्यां शर्कराजिह्वांमौक्तिकैक्षणांअथपणिकर्णस्वर्णशृंगाभरणंस्वकं वलातांमृष्टांसि
 तस्तत्रशिरांसित॥ चामररोमांसुवर्णनाभिनवनीतस्तनीपुष्पदामपुष्पांचंदनगर्वादिगंधांगीयंचवर्णलंलतांविभुदेवतायां
 लक्ष्मीश्यायुका॥ गावोमैमाधितिष्ठतुहेमशृंग्यःपयोधुवः॥ सुरेभ्यःसौरभेयाश्चसरितःसागरंयथा॥ गावपश्यंतुमांनित्यंगा
 श्रपश्चाभ्यहंसदा॥ गावोस्माकंव्यंतासांयतोगावस्ततोवयमित्यभिमंत्र्यदशाधिकदशवर्षकोटीर्विभुलोकवासकामोदधात्॥
 केशवःप्रायतां॥ अन्नंमेज्यायतांसद्यःपानंसतरसास्तथा॥ कामास्तनुपगादेयातिलधेनुंदिजापितेतिपठेत्॥ प्रतिगृह्णीयात्॥ राम
 गृह्णामिदेविभक्त्यात्वांकुटुंबार्थंविशेषतः॥ कुरुष्वकामान्येस्माकंतिलधेनो नमोस्तुते इतिमंत्रं॥ पठेत्॥ तथाक्षीरधनुंकुंभे ११

तार्थदेवमयीयस्मात्तस्माच्छांतिप्रयच्छमे॥ ३॥ इतिकपिलादानं॥ सर्वभूताभ्याभूमिर्वाहाहेणसमुद्भूता॥ अनंतसरयफलदाममशांतिं
 प्रयच्छतु॥ ४॥ इतिभूमिदानं॥ मह्योक्तमंत्रारक्त॥ यस्माद्भूमिप्रदानस्यकल्लोनाहंतियोउशं॥ दानान्यन्यानिमेशानिभूमिदानास्त्रिहेतिवा॥
 मा धान्यदानं॥ अष्टमुष्टिभवेत्किंचिद्विदधेनुपुष्कलं॥ पुष्कलानितुचत्वारिंशरावःपरिकीर्तितः॥ अत्रतुरादकोषवेदोणइत्येतन्मानलक्षणं॥
 धन्यंकरोषिदातारंइहलोकेपरत्रच॥ यस्मात्तस्माधिवंमेस्यामतःशान्तिप्रयच्छमे॥ ५॥ शरणं सर्वभूतानांलोकलज्जाविवारणं॥ सुवेषधरि
 तंतस्मादासःशान्तिप्रयच्छमे॥ ६॥ इतिवस्त्रदानं॥ यस्मात्तुष्टिबीसर्वधेनोवैश्वसन्निभे॥ सर्वपापहरानित्यमतःशान्तिप्रयच्छमे॥ ७॥ इ
 तिलक्ष्मधेनुदानं॥ हिरण्यगर्भगर्भस्त्रहेमवाजैविभावसोः॥ अनंतपुण्यफलदेमतःशान्तिप्रयच्छमे॥ ८॥ इतिसुवर्णदानं॥ तस्मिन्मातु
 योगिबरोक्तं॥ जालसर्पमरीचिस्त्रैलोक्यजःस्मृतं॥ तेषोलिधातुतास्त्रिखोराजसर्वपुत्रयुते॥ गौरस्तुतेत्रयःषड्भूतेयवोमध्यस्तुतेत्रयः॥
 वा लक्ष्मलःपंचतेमावास्तेसुवर्णस्तपोइश॥ पलसुवर्णश्चत्वारःपंचवात्रकीर्तितः॥ सुवर्णलेखेयमाषाधरणेषोउशोवते॥ शतमानंतुदशभि
 र्धरलोपलमेवव॥ निष्कःसुवर्णश्चत्वारःकार्षिकस्तत्रिकःपणइति॥ सुवर्णरक्तकइत्यर्थः॥ स्वार्थविरातिमोभागोयथाशान्तिविधी

विष्णुदर्श०

१२

कतां

ललांगूलं रससीरसापुटां मधुयोनौ यथा लाभोपपन्नसंधान्यो सर्वतः फलान्वितां यालक्ष्मीरित्याद्युक्ता ल
वणे वेस्मास्मर्वलवणे सर्वदेवताः सर्वदेवमये धेनो लवणारखे नमोस्तुते ॥ इति संपूज्य पूर्वरीत्या दद्यात् ॥ च
तधेनुवन्नवनीतधेनुर्द्वितीया ॥ तथा प्रत्यक्षा धेनुं सघंटाभरणं शुभं वस्त्रद्वयान्वितं वा पूर्ववत्स्वर्णभृंगादियु
क्तां सुवस्त्रां रुद्रदेवतां स्वर्गादि सकल सुखार्थं दद्यात् ॥ सर्वदेवमयी दोग्ध्री सर्वलोक मूयतीति ॥ सर्वलोक निमित्ताय
सर्वलोक भयाय चेति ॥ एवं प्रसूयमाना उभयतो मुखौ सुवस्त्रां ये मतुल्यायति स्वर्गार्थं पृथिवी दानफलार्थं दद्यात् ॥
महिषी प्रथम प्रसूता सुवर्णभृंगाभरणं तं प्रघंटां दत्त्वा मेषिण्या कपिडयुतां रक्तवस्त्रां संश्लेष्य ॥ इडादिलोकपालानो
यागजमहिषी शुभा ॥ महिषी दानमाहात्म्या सास्तुते सर्वकामदा ॥ धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रप्रतिष्ठितः ॥ महिषी
सुरस्य जनेनीया सास्तुते वरदामना ॥ इयममृता प्रशामनं सर्वसुखार्थं स सुवर्णदक्षिणां प्रदक्षिणां कुर्यात् पुच्छं देशं दद्यात्
विष्णोः

राम

१२

त ॥ कालपुरुषं सिलमयं यवनिर्मितं पादांगुलिं रूयदंतं सुवर्णनेत्रं जपाकुंडलं रक्तवस्त्रद्वयान्वितं रजोगोघतकरं शंखमाला
विभूषितं कटिवधासिपुत्रिकं घृतमांसपिंडं दद्यात् ॥ १० ॥ कालपुरुषाय नम इति मंत्रेण गंधपुष्पादिभिः संपूज्य ॥ कालं कालय
सेयस्या कालः स्य ते न बोध्यते ॥ प्रत्य विष्णुशिवादीनां त्वमसाध्योऽसि सुप्रता ॥ प्रजितत्वं मया सत्तया प्रार्थितं श्रयया सुखं ॥ यदो
चते तव विभो तु कुर्वन्मोक्तते ॥ इत्युक्त्वा पमृत्वा प्रशामनार्थं आगामिक सकलदुरितोपशान्त्यर्थं स सुवर्णदक्षिणां देवा तत्प्रतिगृ
हीतुं मुखं न पश्येत् ॥ एवं ह्येजाजिनमपि वेशाढ्यां योलेमास्यां अन्यस्यां वा अमावास्यां वा संक्रांत्यां होह्यु मगाजिनं स सुवर्णभृं
गं मोक्तुं ललांगूलं संप्रसारितं कवलेः प्रक्षालयेत् ॥ दुपि सुवर्णनाभं सत्याग्रह तव स्त्राभ्यां प्रक्षालय सर्वरोगं घादिभिरलं सत्यप्र
तिदिशं च वारितेजसपात्राणि क्षीरदधिमधुसर्पिः पूर्य पूर्य न्निधाय हिना ग्रये वस्त्रयुगलं हतान्यान्यस्य श्रोत्रियाय सकल
पृथिवी दानफलकामः स सुवर्णदक्षिणां दद्यादिति महादानप्रयोगः ॥ तथा शिष्टिकां हेमं तादृशिदिशं तां सुयथा सुखं दिज

रोप्यस्व

जी

विष्वादेश०

१३

च

दिसर्वसुरार्थविष्णुदेवतांषष्टिसहस्रवर्षेऽन्तर्लोकवासार्थं पुनरेहिकसंपत्तिपुत्रं चातुर्विधं प्राप्स्यर्थं अक्षय्यप्राप्स्यर्थं दद्यात् ॥
तथाप्रसूतिर्त्रोदिवतुरोमासान्त्रीरदावेकं वात्रिंशकोटिवर्षेऽलोकवासार्थं पूर्वोक्तेहिकफलार्थं कुक्षितत्त्वायोध्येतभ्यश्चरतिवे
दशास्त्रपुराणादिसरस्वतीप्रवृत्तिकोस्वर्गार्थं पुनरिहापिसकलविद्याप्राप्त्यर्थं वदद्यात् ॥ तथागुडलवणशर्करादिकं वात्मनुत्पत्तौ
भाग्योवैधव्यापुत्रपौत्रादिकसंपत्त्यर्थं गौरीलोकं प्राप्य स्वस्वदयालुं हताया वीर्यायान्येभ्यश्च नानागोत्रेभ्यो दद्यात् ॥ इयं विविध
पात्रीभूतविशेषविधिः ॥ विधदानमभिधायाभिवादानविधिमाह ॥ सर्वनाम्नाभिवाधोपितृवदिह भवेत्तानदः ॥ त्रियोपि त्र्यह
ज्यायान्कनीयानपि भवति स चेन्मातुलोवापितृभ्यः ॥ जुह्वेत्तुं धोपि वज्रैः कुशसलिलसमित्सुष्यपालिः स्वयं वा शुद्धो धावन्मुदक
पतितशठहतघ्नान् प्रणम्योपवासः ॥ १२ ॥ अस्यार्थः ॥ इह रते धर्मिवाद्येषु पूर्वनाम्ना सोऽशोते मातापितरौ अभिवाधो न दत्तुं
न प्रसोपि ज्ञानं चात्र लोकि क्वैवेदिकमाध्यात्मिकं वा ॥ तथा त्रिवर्षाधिकः त्रियोपि मातुलोपि वापितृव्यश्च कनीयानपि तथा

अक्षय्यप्राप्त्यर्थं

राम

१३

चलकं व

के

स्वदशरक्तिकमाषमानक्षीरपलसहस्रेभ्यस्तुर्भिर्द्विभ्यामेकेन वा निर्मिता गुडास्यां गंधघ्राणं भोक्तृके क्षणां शुक्तिकर्णो
स्वर्णशृंगाभरणं सितकं लोतामृष्टां सितवस्त्रशिरांसितवामररोमांक्षोमपुष्पां नवनीतस्तनीं स्तनैर्वतुर्थोऽकस्मिन्नेव ल
पवत्सो वेष्टवीया लक्ष्मीरित्याद्यस्वर्गार्थं सकलदुरितोपशान्तये वा दद्यात् ॥ तथामधुधेनुं कुंभस्थं फलसहस्रेभ्यस्तुर्भिर्द्विभ्यां
मेकेन वा कल्पितां क्षीरधेनुं प्रकाशं ॥ तथा शर्कराधेनुं कुशस्तार्थं शुचिदेशे लज्जानोपरि गुंजा माषमानपलसहस्रे
भ्यस्तुर्भिर्द्विभ्यामेकेन कल्पितां क्षीरधेनुं यालक्ष्मीरित्याद्यस्वर्गादिफलार्थं दद्यात् ॥ तथा दीधेनुं पूर्वोक्तप्रमाणे कुंभस्थं द
धिकल्पितां क्षीरधेनुं कुर्यात् ॥ तथा दधुरसधेनुं कुंभस्थं पूर्वोक्तप्रमाणे दधुरसकल्पितां पूर्वोक्तनीत्यादि दद्यात् ॥ या
लक्ष्मीरित्याद्यस्वर्गादिसकलसुरार्थं दद्यात् ॥ तथा लवणधेनुं दधुरसवस्त्रादिना विवर्णपरिलवणाढक कल्पितां य
वाननां शर्कराजिह्वापत्रोर्लोकं बलांगंधघ्राणं सक्तुपिंडद्वयकपोलांचंदनशृंगीतिलगोधूमपाशं गुडपिंडद्वयगंडां के व

विष्वादेश०

१४

यमज

देवं मृदो विप्रवन्स्पती ॥ नीतिस्पर्शं न त्वं श्वस्य मंदवासे ॥ क्षत्रं विशं वानत्वा देश विप्रान् शो वान वाशु ध्येत ॥ श्रद्धं न ता तु स
 वेलं स्नात्वा शतं विप्रानेकं महांतं वानत्वा हरिं हरं वाप्य श्रु ध्येदिति मनुष्य हस्यति शाता तपा कृतो भिवादान विधिः ॥ ततः कुरु
 योदित्याह ॥ तिर्यगे ध्वं सुपुंडं सुरभिक्षु सुमभं गलान्यष्टपश्येद्रो विप्रा ग्यं बुहेम धमलि घृत नृपा नृशु कुक्खो तशीयः ॥ वेदो
 ष्या से विदध्यात् श्रवण कनक भूषणं वधां हो विहस्ये राजा ते वासिया ज्या द्विपदि खलु धनं पोथर शार्थ मिच्छेत् ॥ १३ ॥ अस्यार्थः ॥
 श्रीरवंश दिवा ते मे ॥ ध्वं तिर्यक्वा पुंडं ललाटे शिरसि जातिमल्लिकादि सुरभिक्षु सुमं श्रवणे कनक कुंडले विभूषणं परिधान वस्त्रो
 तशीयः स नृश्रष्टमे गलानि गवादि नृपां तानि प्रत्यहं पश्येत् ॥ तथान्या निशु कसारिका पारावत छागरेणि मणि हस्त माजा
 रणी निगृहे नित्यं धारयेत् ॥ तथा वेदस्य स्वाकाराद्येति विचार जपदानेः पंचधाभ्यासः कार्यः ॥ तत्र शिष्य लिङ्गुत्तवं धुस्वरा
 रवी श्रेष्ठिये नृते यद्दमन ध्यायः ॥ राहु ग्रस्तास्तं मयो पा कमेति मे र्गेषां ॥ संध्या गजित निघात शकं पोत्का पाते युक्तं ॥

राम०
१४

न्या

गमनौ दिध होरात्र ॥ तथा प्रतिपत्तं च दश्ये मी चतुर्दश्ये तु संधि सोपपदतिथिषु च हरि शयनेषु च ॥ तथा वेदं समा
 प्य आरेण्य क मधीत्य आधकं प्रतिगृह्य भुक्त्वा होरात्रं ॥ गजे वायु प्रेक्षांतरिते हं ॥ अजेश शो श्रु पाके वषण्मासा तथा
 पशु मंडूक नकुल भवादि माजोर का कसूष केष होरात्रं ॥ वाते र्तिगंधे ॥ नीहारे धावने सामवीणा ते निस्वने शिष्टे वगृह
 मागते तत्काल मन ध्यायः ॥ एतत्तु कं भवति स्वाध्याय दिने घे व सर्वपाप सय कृत् वेदाभ्यास शतार्थापयिदु कुटुंब रक्ष मा
 त्रार्थं राजा ते वासिया ज्या ये भयो धन मिच्छेन्नाधिकं उक्तं च योगा श्ररेण ॥ कुलं पुत्रं कुंभी धान्यो वाच्य आहिता श्वस्तनो
 पिवा ॥ जीवेदापि शिखे च न ध्यायते पां परः पर इति ॥ तथा बुधु क्षितस्त्राहं स्त्रिधा धान्यम प्राद्वृष्टे र्दिति प्रकीर्णं धर्म विधिः
 माध्याह्निकं ज्ञान विधिमुपमाह ॥ माध्याह्नं हृत्य तीराह्नं हसिकतु मृदं तत्र नाभूरधो धं स्त्रिषो नृज्यो न राक्षो
 इदं नमय वपुर्गं धव्या च देव्या ॥ संमाजो पोहि वेतो वितर दपि स मुद्रेति हस्त धर्म पञ्चाद ग्यादि देवान् कुर्यात्पितृ

प्रा

विष्वादर्शः
१५

वय

सहितांस्तर्पयेद्ब्रह्मयशात् ॥ १४ ॥ अर्थः ॥ पूर्वोक्तसरितादित्येभ्यश्चैतत्स्य नारासहसिकतां सिकतामिश्रि-
तां उक्तलक्षणां बृहन्माहृत्य शुक्लोद्देशे वस्त्राय स्वात्मानं च मयैव सतस्मान् संकल्प्य तत्रार्धेन नाभेरधोभाग-
विषासलदुमृज्जगायत्रीगंधहारया मितरार्धे नमस्कृत्य संपूर्णं संलिय पुनः प्रक्षाल्यापो हिष्टे तिसृक्तेन रत्नैश्चंद्रमि-
तित्वेन तस्मिन् दीप्तमुद्रयेष्टेति वसूक्ताभ्यां सम्यक् समजेनं कृतं चेति सूक्तेनाघमपणं च स्त्रवादिना च मृगतक्रमादि-
जलतपणः किं न वासाभ्येज्जलस्पर्शो पवीनी देवतीर्थेनाग्निविष्णादिदेवान् निवीता प्राजापत्येन शतविंशत्यमाद्यधीन-
प्राचीना वीतीपितृजीर्धनसुमेतुजेमिन्यादिपितृतर्पयेदिति बह्वानां सागस्त्रानविधिः ॥ अन्येषां तु करविभागपूर्णे मृत्तिके-
याशिरः प्रक्षाल्य नाभेरुर्ध्वं द्वाभ्यां मधस्तिष्ठतिः पृथक् पादौ पंचमिमातः करिणो यस्मादशभिर्जघे प्रक्षाल्य तत्र एवागाय

राम
१५

ग
अ
न
घ

नूतिगुरुः श्वशुरश्च ॥ आयुष्मान् नवसोम्येति सर्वैः स्तेः प्रत्यभिवादनं कार्यं ॥ तत्राग्नौ ते यधिकारः ॥ पूर्वोक्तेस्तु तेषां च ॥ अग्नि-
वादनानभिवास्तु भूदेवनाभिवाद्याः ॥ किंतु तान् प्रत्यहमिति वाच्यं ॥ विप्रस्य संगमे कुशलं क्षयिष्यानामयः पूरुदस्यारोग्यं पृथक् ॥
दीक्षितं तु भोभं पूर्वकमभिवाधेन नलनामया ॥ यो न्वि संवंधि परस्त्रीणां तु सोमं गोभवति भगिनीति वाच्यं ॥ मातुल-
नीश्वशुरगुरुपत्नी ज्येष्ठस्वस्रमातृभगिनी मातृवन्मान्याः ॥ दशाष्टपौरसंख्यं पंचाष्टं वारणं स्यात् ॥ शत्रवर्षं नृपस्यापि ॥
दशवर्षं विप्रपितृवंधाः ॥ त्रयोपि जुहूतुहोमं कुर्वन् कुशसलिलसमित्युष्या पाणिर्धौ व नृशुद्धिनाभिवाधः ॥ तथा
गणस्थाः ॥ तैश्चान्नसक्षश्च ॥ स्वयंवतया चैनाभिवादनेधिकारी ॥ तथा दद्यात् स्तिकागर्भं भर्तुं ॥ नैवापतितशठक-
तैश्च ॥ कपाखंडिनास्ति कृष्णमतान् ॥ मूर्तेः स्मरणं भुजान्माचमनाह्वयं तं ॥ समाह्वयं तं धावनं ॥ मयि केशिरसं स्नानं
नाभिवाधोपवासः कार्यः ॥ देवप्रतिमां त्रिदुर्गे न वीक्ष्य न लोपवासः कार्यः ॥ अतएव हयाश्ववल्क्यः ॥ कुयोऽप्यदक्षिणं

अकृ

एकदशिनं

विश्वदर्शः

१६

स्वानुसारेण कुर्यादितिसांगस्नानविधिः स्नानप्रसंगात् इरावमनेन्यन्निमित्तं तर्पणप्रसंगादपरमपि तदुद्धृतं निरूपयन्नाह
स्नात्वा पीत्वा च पुष्पाचमनमपि हितं दिक्षु ते क्षालितां प्रोक्त्वा भस्मे सुते पिसंध्यास्य पितृपरिधाने विरथ्याग मेपि दर्श आधा दिवर्ज
स्मृतम सित तिले सपेणं जीवि वित्रा क्षेपे दिक्षु चैते लं तितर विरहिते नैव नंदादिषु स्यात् ॥ १५ ॥ अस्यार्थः ॥ आधा यो क्षालितां प्रोक्त्वा
नैवेदियर्थः अवशिष्टं निमित्तं सप्तकं तु स्य ॥ तथा होमदानप्रतिग्रहहविर्भक्षणे पधाननिलो मोक्षस्पर्शमशानगमनादिनिमित्त
तु सोमकयो धायुनोक्तं ॥ दर्शगया परपक्षि कं आधे लुत्तिल तर्पणं न जीवितं कः कुर्यान्नंदादिषु तु सर्वेषां क्षोरक्षामांसे तैलं तु
द्व्यंतरासंवेदजैनीये ॥ ग्रहणे तु द्रव्यांतरयुतमपि ॥ अभ्यंगस्नानं तु मंदबुधसोमवारदिनेषु न वम्यार्कमायतिरिक्तेषु ॥ आमल
के स्तिले सुसर्वकाले स्नाने प्रशस्तं ॥ स्नातां शुभ्रं ध्वनि विच्य गृहे पि स्नायात् ॥ वहिस्तेकां न प्रदेशे तटं प्रक्षाल्य मृदभितिलपुष्प
हवीषा मार्गधौतवस्त्राणि स्थाप्या पूर्वोक्ते विधिना स्नात्वा स्वगृहे तैलं तर्पणं ॥ सोदके पात्रे गते वा कर्ग्यं ॥ अस्मत्स्नानोत्तल एव भू
गृह

राम
१६

सुते च नयोस्ते कपाणि नेव जलं देयं तर्पणे तं जलं नेव मनुष्यतर्पणं पश्चात्क्रमं शुक्लशैलं तिलान्द्रवामहस्तेषु धत्सं कुचि
तां गुलिदक्षिणे न काये ॥ उपतजले तु तत्रैव तिलान्द्रवामहस्तेषु धत्सं कुचि
त्रिभिरेजलिभिः संक्षेपेण तर्पणं ॥ पराशरोक्ते वस्त्रादिषु न तर्पणं तैपित्तरक्षिकरमिति ॥ एवं प्रासंगिकं निरूपयद्दानीं तर्प
णात् ॥ प्राक्तेयं प्रत्ययसंनिपद्यन्नाह ॥ यामा प्राग्वाथ वोदकप्रचुरकुशादितेनाद्वैलः प्रदेशे लसो परचं निमालनसकुशाक
रं पुटस्थात्रयं व्याहृतानां ॥ ॐ पूवा विश्वदेवां त्रिदशपितृमुदेशादशार्धवेशः स्यात्सर्वान्वेदानुसराक्यांगमिति खलुपटदित्य
ये प्रत्ययः ॥ १६ ॥ अस्यार्थः ॥ प्राग्वाद्गवायामानिष्क्रम्य कृतस्नानः शुभो देशे यतो यवीत्याचम्या धिन्नुवासाः प्रागग्रान्
बहुत्र कुशानास्तोयतेषु पविरो यस्तेषु सोमकुश करपुटादक्षिणे तरोपाणी पवित्रं संधारयेत्यर्थः ॥ निमीनयन्
धावापृथिव्योः संधिमाक्षमाणो व्याहृतानां त्रयमोकारपूर्वपठित्वा स्वशक्त्या सर्वां न्वेदानुषडंगं आदिशद्वादिति हस्ता

विष्वादर्शः
१७

दीनिचिरादपितृमुदेपठित्वा । अनुधीते वेदं वेदस्थाने गायत्रीं पठित्वा नमो अग्रे अग्रे इति परिधाया पउपस्पृशेत् ॥
तस्य वा वनध्याये ॥ यदा मा शुचिर्मदेश इति ॥ अथ बह्वचमध्ययने मधुपयोभिर्देवान् पितृन् घृतपयोभिस्तर्पयेत् यजुषामध्य
यने स घृतान् देवान् मधुघृतेः पितृन् ॥ सामाध्ययने सोमघृतेन देवान् मधुघृतेन पितृन् षडंगेतिहा स पुराणादेरध्ययने तम
ते देवपितृन् तर्पयेत् ॥ सर्वकामार्थमिति योगीश्वराभ्यां लायनाद्यक्रोशे ॥ अं मयशविधिः ॥ एवं प्रं मयशविधिः ॥ विधाया देवात्रं गृहीत्या
सोपानकैर्लयेरुद्वेगं गृह्णाय लक्षपातु फलपादावभ्युक्ष्य शिरीरं प्राय किंकुयादित्यत आह ॥ सायं प्रातश्च भोज्यादिहितं जातव
हे न्यत्रावेभ्य देवं तमो भवादेव लिख्यादिति धिरविदितश्चाथ ह्यस्य श्रुत्या ॥ भिक्षा देया व्रतिभ्यो विधि वदपितृसायमात्रं पतिभ्य
सायामुदासपात्रासजलमपि मुदे हतं करोति जेभ्यः ॥ १७ ॥ अस्यार्थः ॥ सायं प्रातश्च भोज्यात् सिद्धं स घृतं हविष्यादा इमं लभ
त्रादेभ्य देवं यथास्व एषोक्तं गंधपुष्पाद्यैर्न हर्षविहितं गौश्रौतेस्मार्तं अन्यत्राप्यपचनाश्रौ ॥ तथाप्यलिः बलिहरणं तु स्यात्तद

श्री ४

स
रम
१७

यत्री स्मृत्या शिरसो वध्याचं मयजलं संस्तुत्य लल स्नानं संकल्पः ॥ उद्यतासीति मृदमुध्याश्वक्रांतेत्यभिमं च सहस्र
परमेति हर्षाभि मं च कांडा कांडादिति मृदुपरि प्रक्षिप्य ॥ यत इंदुसंज्ञिदा स्वस्ति न स्वातार मिदुर्ध्वं पुण म
तिदेशमूर्ध्वं वसह्वो मुक्षिप्य तरीण रिति मृदा मर्कजति प्रदर्श्य गंधं ॥ दारामित्यभि मं च विष्णुमुखा इत्तूर्ध्वं मुरवमुन्मज्ज
लक्ष्मीर्मे नश्यतित्यधः ॥ मलानीति मृदा काह्ल सोमानमिति कक्षौश शीरं यशमिति देहमूर्ध्वं रोज इत्तूर्ध्वं ॥ वरुणमिति ज
घि ॥ त्रीणि पदेति पादौ ॥ सजोषा इंदुत्य वशिष्टां मूर्ध्नि क्षिप्वा सुमित्र्या न इति शिरसा जलं प्रक्षिप्य दुर्मित्र्या इति शेषं प्रक्ष
त्वा पोहिष्टेति तिसृषु हि रं एव वर्णो इति प्रवमानः सुवर्जने इत्यनुवाकेन मार्जयित्वा हि रं एव शृंगमित्युक्तायुदपां क्रूर
मिति हस्तेन जलं प्रदक्षिणमावर्तयित्वा निमज्ज्य ऋतं वेति जपेदिति तत्र मन्त्रो मयाभ्यां मिति वाजसनेयनस्तपसां तु स्वशा

विश्वदर्श

१८

सर्वे देवयज्ञो यत्तु यत्तु भ्यः क्रतुयुगमथयस्तद्वलिभूतयसः एतेषु पंचयसा प्रतिदिवसमिह आधमर्घ्यादिवर्ज्यहो
वृत्रोपिषत्समयसपरिजनश्चात्तुं जीतशेषं ॥ १८ ॥ अस्यार्थः ॥ यदमध्यनमुक्तलक्षणं सप्रत्ययसः ॥ यदमो वेभदेवादि संहितां दे
वयसः यत्तु आत्मणेभ्यो न स न्यसः यत्तु भ्यो नित्य आधंतदसंभवे तु वेभदेवां ते स्वधोक्त्या यद्वयः स पितृभ्यः ॥ भूतवलिस्तु भूतय
स इति यत्तु पंच कं र्वे त्रि नित्य त्वविधानार्थ इहा नुदितं नित्य आध विधिमाह ॥ अर्घ आदि वा द्वा देवा द्वा नां गौ करण पिंडादिवर्ज्यत्वे
कस्मिन् पितृवर्गस्यान्यस्मिन् मातामहवर्गस्य उत्तयोर्वे कस्मिन् चक्षु मातायात्रे आधं कुर्यात् ॥ शेषस्य ॥ इदानीं नैमिषिकानि आधा
नि वृत्तं ॥ तानि मितानि पात्राणि च निरूपयन्नाह ॥ दर्शं क्रौंतिपातो अहणमपरपक्षोष्टं हिरिकाहस्ति कायागयाखः सरिदपि कुसुमः
आधकाल प्रदेशः ॥ पात्रं विप्रास्त्रयीणां ॥ खिमधु पितृपरा व्रतनिष्ठायुव विमोहित्रादिश्च तस्मिन् विरुतगतवृष्टुर्गोलकादिश्च वज्रः
॥ १९ ॥ अस्यार्थः ॥ दर्शं घृष्टक्रौंतिः प्रसिद्धा ॥ हिरिपुत्रपुत्रज आदि ॥ इहा आधं प्रतिरुचिज्जायाह साकं मेधात्रयो दर्शं दर्शना

का

राम

१८

कृत्वायावुंजरघायाकार्ये ॥ मत्स्योक्तकालास्तु ॥ अश्वयुक् नवमी रुक्मा कर्तिक द्वादशी चैत्र भाद्रपद तृतीया च फाल्गुन्यमाशा
स्यामाघरासम्याषाढशमीपुष्ये कादशीसिता वेशारवतृतीया कार्तिक नवमी स इपद वयोदशी सुक्लमाघ पंचदशी चैत्ये ते दत्त
स्यास्य कारका कालाः ॥ देशास्तु गया प्रसिद्धा ॥ रक्त सरित् गंगा ॥ कुसुमे त्रिमिति पुंलपदेशोपलक्षणं ॥ पात्रं तु त्रिवेदज्ञा विप्रांस
व्रतमधीतं त्रिमधु ॥ सुपर्ण विना पिकेत वतु मेधं पंचाभिः ज्येष्ठमापन्नगाः ॥ माता पितृभ्यो व्रतनिष्ठायतौ चैतिपंक्तिः
पावना इत्यर्थः ॥ प्रथम कल्पः ॥ युवेति सर्वविशेषाणं ॥ त्रिसिकुपेस्तेस्ते दोहित्रादिश्च सनु कल्पः ॥ आदिशस्तु दुर्गवंधुः
याज्यस्त्रयीयश्च भूरमातुलु मातामह भ्राता दे प्रहणं ॥ वेद वेत्ता चैतु भ्राता चैतु भ्रातः पुत्रो वापियो ज्यः ॥ वर्ज्यो नाह ॥ विल
तगतवपुः रोगाक्षनां गोरितिकागः ॥ कालः कुनखी रपावदंतश्च तथा गोलकादिच पुनर्भवे वकी लो दिरित्येतयोगीश्वरा
युक्तं ॥ तत्रैवार्थविरण प्रयोगमाह ॥ र्वेद्युवोथसद्यः स्वयमपि नियतस्तानि मंत्र्यापराह्णो दो प्रक्षाल्य वाभिः कुशकुसु

१८

ममुनेः स्वागताय कृतिपूर्वः ॥ देवे प्राग्दोहि पित्र्ये च यउपदग धैवे कैकः ॥ मत्राय सव्ये कुर्यान्मातामहानां यदि भवति तथा तत्र मयः
 जदेवं ॥ २० ॥ अस्मार्थः ॥ विपुसो देवो पार्वणो तत्र विविधः ॥ तत्र निसं व्याख्यातः ॥ दिशो दिनि मित्रमात्रो पाधिकं नैमित्तिकौ पुत्रप
 ॥ वाश्च कामनो पाधिकं काम्यः ॥ एवं धुनि रा मिपे लला एक भुक्तः सायं दुह्यामने वा काय कर्मभिः संयतं तं भ्यसंयता निप्रान् ह
 ता सनानुपवीती विप्रारामं गुह्यं ह्रीं सो देवैः सलः क्रियतामिह स्कातयेत्यभिहितः ॥ त्रामो तु भवानिति पुनस्तका प्राप्तवानित्य
 मिहितः प्राचीना वीती पित्र्ये ये वमे वैकं निमंत्रयेत्स यो वा ह धेउ मयत्र युमाने वमात्पूर्वः ॥ अनंतरं मपरः कुतुपादहो
 एममुद्रुत्तरः ॥ यमुद्रुते पंचक अपराह इत्युक्तं लक्षणं ॥ तत्र कुतुपे निमंत्रित विप्राना ह्यस्यागत वचने न संपूज्याः आदिः
 राक्षसेः स्वागतमित्युक्ताः कुशकुसुमयुता विप्रवतुः कोले मंडले क्षत्रियस्त्रिकोले वैश्यो वतुले पादौ पक्षात्पुल्लत न पालुकं व
 ला घासनेषु प्राप्नुवन्त्यः प्रत्येकं वा वदु फलार्थं आवां तोपवेश्या नयउपवेश्यः अत्र तु पित्र्ये पसव्यं कुर्यात्स मिति शेषः ॥ २१ ॥

३

राम

१९

नंतरं श्रादेव लिख्यर्थः ॥ तुषंगः ॥ काकश्च फाकरो ग पतित क्रिमाणा परिग्रहार्थमादिशद् ॥ तत्राश्वान बलिमंत्रः ॥ वेकसत कुले
 जातो बौशाम शवलो शुनो ॥ ताभ्यां पिंडं प्रदद्यामि रक्षेतां पथि सर्वदा ॥ काक बलिमंत्रस्तु ॥ ऐं इ वासुण वायव्या याम्या नेत्रेति
 ॥ काथये ॥ ते काकाः प्रतिगृह्यंतु भूम्यां पिंडं मयो सितं ॥ बलिहरणा नंतरं जे दोह न क्षणमात्रं प्रतीक्ष्या भ्यागतं दीक्ष्य वैश्वदेवां
 तं प्राप्तमविदितं विद्वैर्विदितं दिव्यं जृष्टनाम गोत्रं विप्रसाये प्राप्तं वासुयी दिं वासमागतमिति धिं स्वशक्त्या भोजनेन वा तृणैः ॥ २२ ॥
 देकैर्वै पुनर्वत्सं पूज्यं भुंजीत ॥ सुवासिनी कुमारी चरोगिणी गर्भिणी तथा ॥ अतिभ्यो ग्रएवैता भोजयेद्विचारयन्निति
 मनुः ॥ तथा अतिभ्यो विधिवद्ब्रह्मचारिभ्यो भिक्षां यासमात्रां ॥ याति यश्चैरु मृद्यं स पात्रतामादि पात्रे जलपूर्वं दद्यात् ॥ कृषिप्री
 त्यर्थं हेतुकारं दिजोभ्यो दद्यात् ॥ हेतुकारं लक्षणं ये व्याघ्रपदे नोक्तं ॥ यासमात्रं भवेद्विष्मन्तु र्यसंतु पुच्छं ॥ पुच्छं निवृत्तवारिहं
 तकारः प्रकीर्तितः ॥ २३ ॥ ॥ इति विष्वादर्शाख्ये धर्मशास्त्रे पूर्वोक्तं समाप्तं ॥ २४ ॥ ॥ उक्तं स ब्रह्मयज्ञो ध्ययनमिति यदग्रे ॥
 अथापराक्षिकं ।

२४

यि

ला

पश्चांतरमाह॥ अथैकैकं विप्रमन्य श्राद्धे कुर्यादिति एवं माता महाना मपि देवं तत्संपत्तेन वासवति॥ अत्र हि कुलितपापं तपंतं तस्य
श्लोकानुपसृताः॥ माया हरवद्रपात्रं यत्नपाते पालकं बलं॥ रूपं दर्भासितलागावो दोहित्रश्चाष्टमस्मृतशति॥ ततः किं कर्तव्यमित्य
त आह॥ दर्भा नृत्तासनार्थं क्षणलुतिरिहवाक्यं निश्चेत्यापः शन्नो देव्या यवो सीतपरिपुष्टकृपात्रयुग्मे उशाव्ये॥ क्षिप्वा
यादिव्यमंत्रादिति विबुधकरेण निवेद्याथ द॥ यादं धूपं च धूपं पुनरपि सलिलं दीपमाधारं नंवा॥ अस्यार्थः॥ अथानंतरं
हस्तसंकल्पः सजलमृदुकुशांश्च निश्चेत्पात्राद्युपसनेषासनार्थं दत्त्वेहापि क्षणलुतिः देवैः क्षणः कियतामित्यविगीतसप्तवारः
प्राप्तपूर्वैरपीति वक्तुं च शब्दाः॥ ततो विश्वे देवा सुहृत्वा वाह्यो देस्तुरवः पात्रद्वये सपवित्रे शन्नो देव्यापः यश्चोक्षयवो
सीति क्षिप्वायादिव्या इति मंत्रेण प्रहस्ते चतुर्थ्यं तैजस्यं क्षिपेत्॥ गंधपुष्पं चेत्यादिस्य ह॥ पितृप्रयोगे विशेषमाह॥ आ
वायो शन्नमंत्राद्विप्रपुनरथ पात्रेषु लेजोऽश्ममृजे केष्वेकं द्रव्येषु चापः सहकुशकुसुमे निक्षिपेदक्षिणास्यः॥ शन्नो दे

विश्वादर्श

२०

व्यानुमंत्रे तितिल मिहिलेसीत्यनूहं निरध्याद्यादिव्येसर्घ्यदानेनिगदितमनुमंत्रौ ॥२१॥ अस्यार्थः ॥ अथ
विश्वेदेवार्चनानंतरं तदेतुजातोपसर्ग्यं पित्रा घासनेषु दध्ना नूयन् वश्वेदिगुणं पुत्रान् देवापः प्रदाय उवाच तस्वेतित्यावासायं
तुनः जसाते जसाश्ममयपात्रेषु मन्त्रेषु त्रिषु पात्रेषु कद्रव्येषु पलेषु पुरेषु वा दधीत हितेषु अपः प्रदाय शंभो देव्यानुमंत्र्येति
लोसीत्यनुकृत्य तिलां न निक्षिप्याथ निवेशोपवीतीत्यनु गृहीतमुरं मनुमृज्य दक्षिणेन सपादतौर्धेन वा दिव्या इति मंत्रेण पि
तस्मिन्नेर्घ्यमियर्घ्यं देवा बहवश्चेदनुमंत्र्य पिता महादिपात्रा वशिष्टे दक्षे पितृणां निक्षिप्य पितृभ्यस्त्वनमसीति तत्तात्रं पवित्रो
मुखमुत्तरे न्युजलत्वार ताभिरग्निः पुत्रकामो मृजेत् ॥ गंधस्तप्तयत्र कर्पूरकुंकुमोपेतसितवंदनः तत्र गंधदारां मिति ॥ पुष्पाणि तुजा
तीमल्लिकांश्चेत श्लिष्येति ॥ गंधिकं कंटकानि जलजातिं तु सवोणि ॥ घृतं पक्वमथ मधुर्गुग्गुलुस्तु आ वस्नवता हितः ॥ त
त्र मंत्रः ॥ पितरसो ह्यप इति पस्तु घृतेन तिलतलेन वा ॥ पुवा सुवासा इति रक्त्वं दद्यादभावे यज्ञोपवीतमिति ॥ अथौ
२०

निष्ठावराजमापश्चेतरेताकहृत्प्रादयसक्तुवणकादकीः। तत्र शंकरपिप्यलीववाराजत्तुव्योपापविडातवणमा
 हिषवाममक्षीरदधिघृतपायसादिद्यात्। शुचीति क्रियाविशेषः सर्वत्र। तत्र वैश्वदेवेषु धीतिपात्रमित्यमवीतीपा
 त्रमभिमेयविष्णोद्व्यं रसस्वेति मंत्रेण विप्रागुष्ठं धत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमन्नं परि विष्टं परि वेदयमाणं चालसेरपि
 यकोदकेन निवेद्यानेतरं अपसव्यं। इदं विष्णुर्विक्रम इत्यादि मंत्रमुक्त्वा विप्रागुष्ठं धत्वा पित्रे मुक्त्वा मगोत्रायेदं परि वि
 ष्टं परि वेदयमाणं चालसेरिति तिलोदकं पित्रे निवेद्य एवं पितामहाय प्र पितामहाय च निवेद्यानेतरं अपोत्पानं दत्त्वा नेतरं व्या
 हृतिभिर्गीयन्त्या च सह माध्वीति सूत्रेण मधुमध्वीति विवारपादत्वा तत्साध्यासुरवंजुषध्वमिति ज्ञेयात्। आतसेरुक्तपवि
 त्राणि पवमानपुरुषसक्तं प्रशस्तीभिर्जपेत्। तेषु भुक्तं वत्सकं कते व्यमित्यत आह। प्रश्नः संपन्नं प्रश्न इति भुवि च ह
 विभोजने पिंडदानं गोत्रेधिः पात्रभः स्वस्त्यमृतजलमपि स्यात् क्रमानुश्रवात्। अथ यथापवीती रजतमिह परं दक्षिणा

राम
२९

र्थं यद्येति दत्तारो नो भिवाजेत्यपिरलुपितं पूर्वो विसर्गः शुभोक्त्या। ॥२४॥ अस्यार्थः। पूर्ववत्सव्याहृतिगायत्रीमोक्षार्जिपित्वा
 अक्षं नमीमंदेतेत्यस्यां तेमध्वीति विवारमुक्त्वा सर्वमन्नं मादाय तत्सात्त्वं तत्सास्मसंपन्नं सुसंपन्नं अन्नशेषं किं क्रियतामिति इ
 ह सह सोम्यतामिति क्रमेण प्रश्नोत्तररुतेन दापि स्थानं प्राप्स्यो विष्टं सन्निधौ दक्षिणाग्रदत्तातीरत ह्येतिलोदकं पूर्वं चे अग्नि
 दग्धा इत्यर्पयन्निक्षिप्य पुनस्तिलोदकं निक्षिपेत्। अथ विप्रेषाचातेषु सर्वमन्नमुपादाय सतिलोदक्षिणागुरुः सन्निधौ विष्टं सन्नि
 धौ यथास्वगृह्यं पिंडदानं कुर्यात्। न त्वेकादश्यां त्रयोदश्यां मघायां सतिका सुहोरायां वेति। अथैतत्सव्यं संपन्नं कान् विश्वादेन
 देवानूनादीं मुख्यान् मात्रादिपितृन् प्राप्स्यन्वायुमान् प्रदक्षिणमुपवीत्सुहोरायां अथैतत्सव्यं संपन्नं कान् विश्वादेन
 अथोदक्षिणं वाहि। स्वधामनमइत्यत्र साहाय्या इत्युच्यते। मधुमन्त्रेण संपन्नं संपन्नं इति पंचवेजुपः। दधि मधुमिश्रात् पि
 डादद्यात्। ह्येतत्पवीत्येवा। अथोपवीती विश्वेदेव हस्ते सजलदत्तान् दत्त्वा हतगोत्रा शिषः स्वयं शिष्योथवा पुत्रः पात्रं चाल

सु

उपा

बदर २

विश्वादर्शः
२२

नानंतरैतत्स्वक्षयोदकं दक्षिणदिनं कुर्यात् ॥ अथापसव्योपि त्रेपितृसर्वे क्रमाद्व्यानु अपञ्चमुह्यथाथोपवीतिरजतम
न्यक् दक्षिणार्थं दद्यात् स्वधो द्यामिह्यकाथ विश्वे देवाः प्रियतामिह्यकापितरः प्रियतामिह्यका दाता रोको मिवर्धतामिह्यका
दिना प्रालिपत्य शुभोक्त्या प्रसाधवाजे वज्रइत्यनेन पितृपूर्व विरुज्या ॥ सीमां तमनुजं जेतुं तदुच्छिष्टं सधितमोजेतुं
शठ दासवर्गस्यैव न पुनस्त्रीभू इत्युपवीनीतादेः ॥ ततः पूर्ववद्वैश्वदेवं ह्यथा भुंजीते तित् ॥ एको हिष्टविधिमाहा ॥ एको हि
ष्टं तु पुत्रानुजसं रिपुं कृत्वा तुल्यं स्वसृणा देवा ह्वाना ॥ त्रिवर्ज्यं हविरिह तु करे तस्य नाम्ना ध्येयं तया तू एतच्चेकाद
शाहा वधिपुत्रं पुनव आधसं जेषु मध्ये पंच स्वाधु पुतस्ती स्मृतमसमादिनेष्वमेकं समं त्रै ॥ २५ ॥ अस्यार्थः ॥ पुत्रमित्र
पुर्वं तु जानां विरुहे एषु यादि ॥ पुत्राधमवर्गं कार्यं ॥ काले येन नियमः ॥ एवमातुल्यं तानि तानि नाम पितृ त्रैको हिष्ट
मेव ॥ तत्रैतं कार्यं ॥ विषमेकं पूर्ववन्निमं त्रैको हिष्टमिह्यकादेः प्रक्षाल्योपविश्य देवा ह्वाना त्रैको करणं वज्रं पूर्ववत् तमस्यैव

राम
२२

का
क्रिय

करणव्यवस्था माहा ॥ अन्वष्टके च पूर्ववत् पितृमृतदिने मासि दर्शो हिष्टुर्यादत्रोपातो सपिंडीकरण इव हविर्दक्षिकाम्याष्ट
मीषु ॥ इत्योशेषं पितृणां हविरपिष्टुचिपत्रेषु दत्ते दमुका विप्रागुष्ठं सह यादति सिरथयठे देदनात्रापि मावी ॥ २६ ॥ अस्या
र्थः ॥ अष्टसु मध्येन वम्यो सप्तम्यां च मृता हे मासि मासि दर्शो दिपावलेषु घृतपुतं हविः ॥ अन्नमात्रं आदाया त्रैको करिष्य
इति एष्टा कुं तां कुं वेत्यनुशातो वहा वाहिता ग्रिरथोपासने तदभावे दक्षिणाया विधाधान पूर्वकं यथा स्वगृह्य जुहुयात् ॥
दक्षिकाम्याष्टमीषु सपिंडीकरण इव पितृव्य ब्राह्मणहस्ते स्यात् ॥ केचित्तु विश्वे देवहस्ते स्यादित्याहुः ॥ एतेष्वप्यत्रावितिते त्रैरीयाः
अस्ति स्तु सर्वत्र पाणवे वमालिङ्गतां भोक्तुं च मित्याभ्यां अयनः ॥ नेत्यन्ये ॥ इतश्चेत्तु पितृपात्रेषु वदत्वा हविरपिष्टु विश्वे
देव सर्वे श्रीहिशास्त्रियवर्गो ह्यममुद्रमाधमन्यत्र काउशाकल्युक्तानुं मरीचिर्ह्युडराकराकरणीरसे धवसंभारपनसना
रीकेलकदलीवदरगव्यपयो दक्षिणाय सप्रच्यतभिः ॥ स्मृतिप्रसिद्धं दद्यात् ॥ न पुनः कोऽवमसरकुलिष्टपुलाकपल्लव

विश्वादर्शः

23

3

यपि क्रियते तर्हि पार्वणानि स्युः ॥ स्नानसपिंडीत्यतिः अहो पूर्णपक्षासे अष्टम्ये वा प्राप्ते वा दशाहो विपक्षे वा भवेत् ॥ स्वे
ति प्रतिष्ठितो तन्नार्थः ॥ तत्रैश्वर्यायै को हि प्रयोगः ॥ अहो वैकं आत्मणो निमं च देवाः ॥ नाशो करणधूपदीपस्वधा
पितृशररूपादिश्रवणकर्जमेकपवित्रे पात्रे तिलो सीति मंत्रेण पितृशर स्थाने प्रेतशरं प्रतिष्ठितं तूष्णीं अर्घ्यं द
त्वा नुमं च्याच्छादनं देवात्तद्देवानां नंतरं अवशिष्टान् नैकं पिंडं कृत्वा प्रेतसंबंधि वस्त्रालंकारवाहनादिभिः सह दक्षि
णोत्तोरदकुंभदीपादिमंगलं द्वाभ्यां जातम् ॥ स्पिंडीकरणप्रयोगः ॥ पूर्वैकैः सद्यो वा आत्मणो निमं च देवैः देवे प्रेतैस्त्वेकं तस्मि
न्नादिषु त्रीनुपविश्य कामकाळकसंज्ञकविश्वे देवार्चनमस्मना घाच्छादनं पूर्ववत् कृत्वा पसव्यं प्रेततात्पित्रादिषु
सनक्षालनं कृते तत्पितृना वा स्य तिलैः सर्वा नर्वायित्वा पात्रं चतुष्टयमुपकल्प्य प्रेतपात्रं स्वं जलं तिलगंधपुष्पा
लितं तूष्णीं पित्रादिषु तु समंत्रं निक्षिप्य प्रेतपात्रार्घ्यं स्य चतुर्थांशं प्रेतनामगोत्राभ्यां तं धत्ते देवा विशिष्टविश्वे

उपात्रेषु सेवयेत्समाना इति दाभ्यां बह्वचश्चरत्समानी वदन्त्युवासं योजयेत्। इति केचित्संयोजनं कृत्वेव प्रेतस्यार्घ्यं
मित्यन्ये॥ अन्येषां तु अर्घ्यदानादिविकिरातं पूर्ववत्संयोजयेव प्रेतस्यार्घ्यमिति केचित्। ततः प्रेतायेकपिंडं तत्पित्रादिभ्य
श्च पूर्ववत्पिंडान् दत्त्वा तैः सह तत्पिंडं विप्रानुसूयाये समाना इति दाभ्यां कामधुमत्पृथगेन संगृह्य धर्मित्युच्येन वा स
ंयोजयेत्। शेषं पूर्ववत्। इहाने सपिंडीकरणं व्यवस्थामाह॥ स्निग्धो ये तत्सपिंडीकरणं मिह तन्नुजे नैव कुर्या
त्पित्रादौ स्तद्धिमातुर्यदि भवति पिता तस्य माता दिभिः स्यात्। एतन्मातामहार्घ्यं सह भवति परंपुत्रिका पुत्रमातुः
प्राप्तेश्चाद्येदं इत्स्वनं नमश्च वा पिंडमात्रं विदध्यात्॥ १७॥ अस्यार्थः॥ एवं हि व्युत्क्रमेण मेरुं तत्र स्निग्धनापि पुत्रस्यानु
जस्य वा सपिंडीकरणं नैव कार्यं अपि ह्यन्ये नैव कारयितव्यं पितरिमृते सति पितामहे लब्धतनुजः पिंडीपितृयज्ञं वत्तं वा प्र
त्यक्षमुपवेशयेत्तरावपि प्रपितामहं वृक्षप्रपितामहार्थं मुपवेश्य सपिंडीकरणं मृते वा पितामहं कुर्यात्। तत्रामातु-

सपिंडीकरणपित्रादिभिः कुर्यात्। सपितुः पितरि पितामह्यादिभिः पुत्रिकापुत्रसमात्तामहादिभिः कुर्यात्। तथा मातुर्गया
 एकावधिमता हवमहालये। आधे कुर्यात्। यदेवं तत्र वाचुगतावपि। अन्यत्र पतिना सहेति निर्णयः। तत्र सपिंडी
 करणाद्ध्वं प्रत्यहं मृता हे आधमे को दिष्टं पावणं वायथावारमनुष्ठेयो। तदोरसं क्षेत्रजाभ्यां पावणमितरदर्शेषु को दि
 ष्ठमिति केचित्। स तदयं साग्रिकानग्रिकविषयमित्यन्ये। दशादिषु पावणमेव। तत्र आधमध्ये सूतके वा अन्यगोहोदको
 वा ताः सर्वे ते शुनयो मताः। विराहे यशे किंचिस्तुतं चेत्तत्परैर्देते भुंजीत। आधे भुंजानान्यं नृसृष्ट्या गायत्र्या च शतं ज
 पे तत्रापत्यनमोतीर्थे च प्रवासे पुत्रजन्मनि। आते वे देशकालविप्लवे हि जः आधमा मेन कुर्यात्। आधा करणात् श्रद्ध
 स्तस्या देव। तदभावे तु हेमापिंडदानं स्वार्थमिदं कुरु। अदिभिर्को दारिद्र्यकृत्वा तत्र आध उदकुं भादिकं पिंडं दद्यात्। त
 दसं भवेत्तर्पणमनशनं वा कुर्यात्। आध करणाद्ध्वं वैश्वदेवादि कमिस्तुल्यमतिविस्तरेण। भोजनविधिमाह। सायं प्रा

राम
२४

तूष्णीमेव सपवित्रमर्थे। निवेद्य समं त्रं देवा हविः श्रुतं आत्मा हस्ते दत्तो छिद्य पिडांतं तु त्वेकं पिंडं दद्यात्। उपविशता
 मिति। अक्षयस्थाने विसर्जने त्वभिरम्यतामिह कुरु। उपतिष्ठत्वा भिरतस्मिन् इति प्रत्यभिहितः पूर्ववत्समापयित्वा सी
 मां तमनुब्रजे इति। तत्रैको दिष्टं नव आधषट्मध्ये पंचसु प्रथमतः पियं न सप्तनवमादिषु पक्वे नामेन वा तूष्णीं प्रेत
 नामगोत्राभ्यामेव स्मृतं तत्तत्समं त्रं क मिति। अधुना स्मृतिरुक्तं षोडश आधादीनि विसृष्टं मनुवदन् विशेषं तेषु
 दर्शय आह। मासे पूतं यदेकादश सुमृतादिने घायमेकादशा हे न्यूना देयं तदध्वं यदपि तदपरं द्वादशा हे त्रिपक्षे। तद्वत्स
 र्वमर्वा मुपरि यदिसपिंडी हतेः पावणं स्यात्। सवा हे वा तदध्वं शुद्धय इह भवेत्। द्वादशा हे त्रिपक्षे। २६। अस्यार्थः। यदेका
 दश सुमृतादिने घायो तत्र आधं तत्रायमेकादशा हे न्यूना देयं यन्यूनघातमासिके यत् द्वादशा हे त्रिपक्षे न यतानि वा
 उश आधानि। सर्वा एते तानि सपिंडी हतेः प्राकृतं द्वे समं त्रं केव्येको दिष्टानीत्यर्थः। यदा शुद्धयार्थं सपिंडी हते रूप

त

तर्हि जातानां श्रुति समहितं प्राश्नुरेव न प्रशस्तं सर्वशासं मुखो वासर समधिलुतं स्तुतं मिष्टमग्निः॥ अश्वीयान्नानित
स्यासद्यतमभिमतं वाईपादशुचिः सनायुः सत्वादिष्टिः प्रतिदिनमुदितं भोजनं होमकल्पं॥ २८॥ विश्वदेवानंतरं आदिक
रपादमुखः शुचिः शुक्लकेशोऽप्यपादन्यस्तपस्विप्रसारिभूमिष्टपादे मुतवीत वस्त्रो देवालयवत्प्रोदितिरिक्तस्वगृहादि
शुचिदेशे प्रशस्ताः सते प्राश्नुरवः सर्वदिशु मुखो वा॥ जीवन्मातृकस्य सदाक्षिणा मुखसंध्यार्धरात्रे अकाले न्याधिदे
वतं विष्णुं ध्यात्वा अस्माकमैतन्यमस्मिन्निधिमन्त्रमिति सत्सु सासनादीपस्थाभिन्ने काश्यपात्रे तां मरौय सुवर्णपात्रे
भिन्ने प्यनगायत्र्यादिः प्रोक्ष्यमात्रात् सत्यं वर्तिन्सायं कृतं वा सत्येन परिषिं वयामेति हस्ते चानमना॥ निमग्निलंघं परिषि
च्यतं विचयुसादि बलि रमृतोपस्तरणमस्तु॥ पापपीतामोनी पंचप्रादुःखं तप्यंतं वामहस्तेन स्पृष्टपात्रे श्रियात् सायं
प्रातरिति श्रुतं दिजानां भोजनं॥ होमदृष्टादृष्टफलं देतत्र कर्पटवराश्च धर्तियुदुकपयुक्रापीठपलाशकदवका

विश्वादर्श
२५

विदारादिपात्रेषु तां मे पुरविदिनेनाश्रीयताम् ॥ भोजनं कृतेत्यहतापि धानमसीत्युपचारयत् ॥ खेवं बलिं प्राते क्षिप्वा मुखं
करोपादौ प्रक्षाल्य हिराचं मसूर्यदृष्ट्वा ग्रिं वा स्पृष्ट्वा देरमुपस्पृशेत् ॥ तत्र विष्णुपुराणोक्तं ॥ त्रिभुवनं यन्धोतुं पाथि
वंपवने रितं ॥ इति विवाशनभसौ जरयत्स्तु मे मुखं ॥ विष्णुरेतात धैवान्नं परिणामस्तथैव ॥ सत्येन तेन तदुक्तं जरयत्
स्तु मे मुखं ॥ अन्नं बलापमेभस्व अपानग्नानलस्य वा ॥ अन्नं पुष्टि कस्वास्तु ममस्तथा हतं सुखमिति ॥ १५ ॥ इति विश्वा
दर्श अपराधिकं ॥ १५ ॥ इत्यहं तपराष्टिकं समुक्तं ॥ भिरिति हस्तादिभिः शिष्टैश्च वंधुभिः सह अहं शेषं नीत्याहृतं संध्या
पासनं होमादिः किं कुर्यादित्यत आह ॥ गर्भाधानं हृत्तौ पुंसवने मथ पुरास्येदं नाम्ना सिष्येसीमंत आष्टमे वापयाते शु
भदिने जातकं वाप्यजाते ॥ नामान्येकादशेभिः निष्क्रमणमप्यविहितं ॥ मासिकुर्याच्चतुर्थे षष्ठे च प्राशनं स्यात्स्वकु
लमनुभवेत् ॥ पुत्रो लभितुं ॥ १२९ ॥ अस्यार्थः ॥ धर्मपत्न्यां वक्ष्यमाणं लक्षणं कृतुं मत्पुत्रार्थं कृतं भृंगाराम

राम
२५

मंडलुपरिग्रहार्थमादिशस्तेषां च अस्मिन् दशत्रयविशेषां वत्पूर्वमध्योतयथाक्रमं भैक्ष्यं स्यात् । तथा गुरुनमिवाप्यतदधीनः स्व
 आरकापूर्वकसांगवेदाध्ययनं वाक्यानिदिशयन्तानि भोजनं मधुमांसादिवर्जं कुर्यात् । स्नायं प्रातरत्रिकाये । अधशयनादिद्वयानि
 स्वशक्त्यानुसारेण गुरुत्वे मित्यादिकुर्यात् । संध्यापासनादिविधिस्तुक्तः प्राक् । ये त्रैवेशारवभाडे त्रितयुततिथिष्वेष्टाद्योदिते
 याजाषाढाद्ये दशम्यासहस्रिदिवसे श्रावणी कर्मेक्षिते । विष्णुयाम्यां तप्तस्ये पितृभयुगादनेतत्रैतत्त्रयोदश्या नमी पूजा दशम्या
 हरितवमिषले दशपुष्यएका ॥ ३१ ॥ माघस्यादे द्वितीया मे गजवदनदिने सप्तमी द्वादशी स्यात् सर्वे न ध्यायन् कालाभयनविषुवतोः स्तु
 तके सोधयुस्यात् ॥ ३२ ॥ स्नायं संध्यासु मेघस्तनित इव शिनिशा प्रातरा कालिकस्या धस्तो वास्तंगतो वेदिन करशशिनावष्टका
 सु त्रिरात्रे ॥ ३२ ॥ विवाहविधिमाह ॥ स्नायाद्दानधीत्यप्रियलदधगुरोर्दक्षिणा धेस्तदुत्तया दारासुः सप्तमात्रोपरिपि
 त्ततश्च मातृतः पंचमोऽत्र ॥ लक्षणाः सुकुलीनाः प्रियलुभवरिता श्वान्यगोत्राः सदभोग्यास्तस्युनिशाम्यासमति
 धिषु मघादीनि तायाश्च तस्या ॥ ३३ ॥ अत्रैस्संबंधः ॥ इत्यगुरोर्दक्षिणा शुश्रूषाद्यैः प्रियलूत्वे दानधिगम्यतदुत्तयास्ना

स्नायात् ॥ यथा स्वगृही समावर्तेतित्यर्थः ॥ अनंतरयस्य सवर्णो दाराः स्त्रियः कामनं स्नानुलो म्येता सवर्णोऽपि अन्य
 नानतिरिक्ताः सुकुलप्रसूताः ॥ तथा नवुलोमकेशांदंतभृदंगहंसगमानालक्षणां चिता ॥ पाचालधिगनयन ह्याद्युपल
 सारहितः ॥ यथामनोनयनप्रियकराः सुचिरिताश्चोवाद्याः ॥ असगोत्रावशब्दादस्मानप्रवराः ॥ असपिंडाश्च गृहीताः ॥
 सापिंडयैस्तत्तमह्यपुराणैः ॥ लेपभेदाश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिंडकागिनः ॥ पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंडयैः सप्तपैरुषं ॥ एतकुल
 जावर्जयेति मन्वाद्यः ॥ पंचातीत्यपितृतः स्त्री नतीत्यमातृत इति गौतमः ॥ अथरबलूची ववाजतयदधर्माग्रामधर्माश्चेत्याश्व
 लायनः ॥ दिशभेदात्तन्माधान्यं इतरदिनरत्रकुर्वन् दुष्यतीति बोधायनः ॥ आययक्षस्तु सर्वेषां संमन एवेत्येवात्र त्रिमा ॥ एतदु
 त्तं सवर्तुपनयनयदुक्तवर्षं अरोगी धातुमती मनन्य पूर्वबुद्धिमती वयसः प्रथमाश्च पत्नीयं ॥ आश्वलायनोक्ताष्टपिंडाय
 रितामेनांतरलक्षणं स्वयंवायमन्यः पूर्वयवीयस्तद्यतिरिक्तपूर्वैस्तेषां दिसकलगुणसंपन्नसंफेनमूत्रादिपरिक्षितं पुंस्तः प

विश्वादेशः

२७

रितयेत्तत्तत्र प्रहमे देवार्धे प्राजापत्याश्वत्थारः क्रमेण विवाहाः प्रशस्ताः क्षत्रियस्य राक्षसगंधर्वैश्च शूद्रायास्त्वसुरप्रश-
स्ताः पेशाचस्तस्यैषां मधमः तत्र क्रतौ षोडश निशास्तथाः श्वत्सस्तथामघानया आदिशद्दण्डं पर्वणि नंदं च परित्यज्य
इंद्रं कर्ष्यं वल्युक्तां समस्ततिथिषु गम्या सुस्युयथाक्रमं वा प्रशस्ततिथिषु सर्वदा मयस्त्रियोरक्ष्याः नान्यसा नुरागं भर्तुं व-
क्षते कुप्युः न कश्चित्स्यात्तच्छ्रुत्वा विवाहात्पूर्वपित्रादिपानतं व्यातः पृथ्वीं पत्नीं दिपा रतं व्यातुयात् सुरापी व्याधिता धृता वध्याथ
भाप्रिये पादाभ्याः प्रसृतिपुरुषदेविणी चरणाधिते न व्यान पुनः पुत्रवती प्रियहि ते युक्तानियते दिवा व्याप्तिवारिणी तु ॥
ह्यधिकारां मलिना पीडामात्रो यजीविना परिभूता मधशय्यां त्यजेद्भिचारिणी रतवत्याः स्त्रियाः मरणे त्यग्निहोत्रेण दाहं क-
र्तव्यं किंचिद्वद्वरान्नां श्वत्सु वयनाहरेत् ॥ यत्र भर्तु मरणं तत्र स्त्री अस्मन्परोहणं वा ॥ एतद्वृत्तिसमाप्तं न विप्रः कुलं
हतीत्येवादिक् ॥ इदानीं कृतदारसंग्रहस्य ग्रहादिशुद्धि विधिमाह ॥ दंपत्योश्चानुक्ते सति सकलसमृद्धिर्भवति तत्र धर्मस्ताव-

राम
३७

निधिधर्दिने गर्भो धानं ॥ ततः क्षेत्रसंस्कारार्थं सत्तदेव गार्भं वलनस्तु सर्वथा स्वगृह्यं पुंसवनं मनवलोभनं वा ॥ ततः षष्ठे मास्य
ष्टमे वा जनानां आगवासी मते ततः पुत्रजन्म निजातु क्रमो ॥ अहस्ये कात्सोद्वादेशे वानाम-वतुर्थे मासि निष्क्रमणं कुर्यात् ॥ शुभदि-
नशते सर्वत्र संबध्यते ॥ षष्ठे मास्यत्र प्राशनं ॥ तृतीये वर्षे बालं प्रथमे वा सकुलघर्म मनुस्य भवेत् ॥ स्त्रीणां तु सर्वं तस्यैव मत्र
कमित्यर्थः ॥ अथोपनयनविधिमाह ॥ आत्यं गभोष्टमे स्यादुपनयनं मथोत्तरे षष्ठे वा षष्ठे वा क्षत्रिये कादशा देविहितं मथ विशोद्वा-
देशे न्यतुंगो ॥ मीं जीदं जोषीता धृति नमथ भवत्पूर्वमध्यात भेद्यतेषां कार्यं क्रमेण ध्ययनं मथ युरो रुक्ता न्यात्र तं वा ॥ ३७ ॥ अ-
स्यार्थं गार्भो धानादारभ्य अष्टमे वर्षे जननादारभ्य अष्टमे वा न्यत्र वर्णक्रमेण अष्टमाने कादशा द्वादशाहं षोडशादा विंशति चतु-
र्विंशाद्युपयंतं गौलोपनयनं ॥ तदूर्ध्वं सावित्री पतित्वा ध्यात्वा स्तोमाहृते तेष्वा मुपनयनादिन कार्यं ॥ अथ वारी धर्मस्तु धर्मानुक्रम-
तु काष्ठपरोरवमाजमग्निं तया पात्वा शस्यो रवादि रमेतुं वरदंड उपवीतं कार्पासं वस्त्रं चारिधारयेत् ॥ मेरुका कोपी न कश्चि-

विष्णुदशो

३८

उग मृगादिभृंगदासगजदंतादिनिर्मित ममेध्यालिसंतस्यतथोपधानंतक्षणादेव शुद्धिः। तथानारिकेलंबुवित्वादिफलोत्पस्यगो
बालपेलैः उरकंतुसर्वत्र समुच्यते। तथातुलिकोपधानाद्वसोत्तरास्यथान्यराशेऽथामेध्यादिलेपितातावन्मन्त्रसंशोध्यो
षस्य प्रोक्षणाद्युद्धिः। अथ विष्णुकोशेययोस्तमक्षारमङ्गो मूत्रोदकेरितिसर्वत्र मनुवर्तते। ओदनाद्यनजानं लक्ष्मी
मिशस्तपतिनसतिकोदक्यादिस्यष्टंगेघातकेशकीटाद्यपहतेकव्यादपक्षिविडालेष्टुष्टं तन्मात्रं पिंडमुत्सृज्य सोद
केनमृदाभस्मानास्त्रभेनहेम्वारनारजतेनमृदावस्यष्टमजेनाप्रातं वाशुचिस्थात्। अथकाकादिकव्यादमृगपक्ष्युष्टिष्ट
मन्त्रं स्याज्यं डोणधिका मंतुपूर्वोत्तरस्यापि विप्रोक्त्याशुचिस्थात्। तेजसानाम् लोपघाते शुद्धिमभिधाप्य महोपघाते शुद्धि
मभिधारयन्नाह। ऐतोविष्णुत्रयमज्ञास्ति। निरिहपदलेवासितं तेजसंतद्यावत्येलेरय्य मीषद्यदि भवति तपेत्स्वामानत्रं निमाज्यं।
पाकादुष्टिष्टलिसंशुचि तवति पुनर्मन्त्रयस्यष्टमं त्योदक्याद्ये स्याज्यमाज्यादितु तवति परस्मिंश्चुचि शेषलेन। ३६। कारया

राम
३८

दिसर्वतेजसंरेतः प्रप्रातिभिर्मलेरादिग्रहणान्मन्त्रकुणपादिभिरतिवासितं पुनः कुर्यात्परिवर्तयेदांतर्षकासितं चेदुर्ध्वपणायं
स्यष्टमात्रं चेजमर्जनीमन्त्रयंतुसर्वमुष्टिष्टलिसं पुनः पाकाद्युष्टिः ऐतोविष्णुत्रादिरत्योदक्या। ३७। दिविश्वस्यष्टमं स्याज्यमेव
तत्रैवमधितार्थोऽज्यदीरदधिमधुतेलाहिरसानोप्रच्छाधिकानांश्चाधेयघातपात्रोत्तरकरणाद्युद्धिः। अल्मानां तु धनीभा
वेतावन्मात्रमुद्धृत्योपवनपयमिकरणाद्युद्धिः। वलीनेतुयागएव। उपानद्यवविष्णुत्रस्त्रारजोमद्यशेषेतेवापीकूपतडा
गजलाशयेष्विष्टुं भोधारब्धांडालइषितुशतकुंभोधारत्वं च गव्याश्च शुद्धिः। यातुस्मृतिकामृतश्च स्तुवरवेष्टुचंडालादिषु संस्थि
तिपुरुषकेशारिष्टमयेद्विषिताभूः सारवननदहनगोक्रमं लसंमर्जनेपलेपनाद्युद्धिः। यत्र हि सामग्री सद्भावेपि अमिमतार्थोसि
धिसंज्ञोपायश्चेत्तत्रेणाह। हज्यः सर्वत्र विष्टेऽप्रथममनुदुह्यमेलि स्यात्सरकै कर्तुं भक्षानंतदुसरयसोशिवंतस्य पर्विगले
शो। तज्जायन्वाचीयता। ३८। शमयसवनांचोषधेः सर्वे गधेस्तत्पिष्टे लिप्तमूर्ध्नः करितुरंगपदादिक्यमृद्धिस्तु विष्टेः। ३९। पुण्या होक्ते

अतुर्भिर्भवशुभकलशैश्चाभिषेके सहस्रेत्येते मे त्रैः कृते सार्षपमथ करवोदुं वरेण स्तुतेणाहुताते उं मितायेः शिरिनिवत्तमयं लेक
 स्तुत्योपयेत कर्तुं कृतोपहारेः सशिवमभिमुखं जयेत्तु कुक्कुटः ॥ ३५ ॥ अथ दत्तासे हवीं जलिमपि कुसुमेः श्रोतं धेति पुग्मं स्तुते
 हीति शूर्पे लुथ गुरु रूपहारस्य सर्वस्य शेषं ॥ दत्तमस्या नू सुरु श्रोदनमपि पल्लुं चापरं चैत्वे रेथ प्राप्ताय रेथे प्रदद्यादसन
 युगमथ प्राप्तायानु तो जयेत् ॥ ३६ ॥ पुष्पमथ सर्वत्र पञ्चाध भिलु धित पूजार्थं विष्णुश्चरः पूज्यः तत्रैथ प्रयोगः क्रमः ॥ समलं
 कृताभिषेकं शालायां प्रथमं कर्तुं ये जमानस्य गुरुवाच्यं सुरक्ते न दुहं चूर्मणि पत्रासने प्रतिष्ठाप्य तत्पूर्वभागे गोसहितं गोलं शंतु
 स्याय विष्णुं हव कर्तुं दायधीमहितं नोदति प्रचोदयात् ॥ इति तत्र यथा षोडशोपचारैः संसृज्यानेतरं पदासने पविष्टं जमानस्याऽ
 चार्यवतुर्भिर्प्राप्ताय पुष्पा हवान्नं कृत्वा कुक्ष्यासी हरिद्रा द्यसुराशैले चंदनं न वाक्चोर मुस्नारव्यसर्वेषां धिदेवा चैर्न वि
 धुत्तं कुं कुमादिसर्वगंधैः श्रविलिप्तं शिरश्चतुर्भिर्नूतन कलशैश्च गजस्थानवल्मीकसंगमहदमृदान्वितं हृद्देवैरभिषेकं

सुधे गृहे स्यात्तदपि सुविभवे न्मार्जनात् लेपनाच्च ॥ अथिष्टस्पर्शमात्रे रिक्तमगिरुदकैस्तेजसं सर्वपात्रैः यज्ञस्त्वं तूष्णं वाभिस्तदु
 भयमपि तल्लिप्तमग्निश्च मृद्धिः ॥ ३७ ॥ अत्रैधं संबधः ॥ सकलस्य धर्मादि त्रिवर्गस्य समृद्धिदं पत्योरा नु कृत्यं स्यात् ॥ तत्र धर्मस्म
 य सुधे गृहे स्यात् ॥ तत्र गृहप्रत्यहं मार्जनात् लेपनाच्च शुद्धं स्यात् ॥ तत्र पत्न्येण रोप्यतां प्रादितेजसं पात्रजातयेथामणि कयादिभिः
 अथ शंखादिः तथा शूर्पे लुथ गुरु रूपहारस्य सर्वस्य शेषं ॥ दत्तमस्या नू सुरु श्रोदनमपि पल्लुं चापरं चैत्वे रेथ प्राप्ताय रेथे प्रदद्यादसन
 युगमथ प्राप्तायानु तो जयेत् ॥ ३६ ॥ पुष्पमथ सर्वत्र पञ्चाध भिलु धित पूजार्थं विष्णुश्चरः पूज्यः तत्रैथ प्रयोगः क्रमः ॥ समलं
 कृताभिषेकं शालायां प्रथमं कर्तुं ये जमानस्य गुरुवाच्यं सुरक्ते न दुहं चूर्मणि पत्रासने प्रतिष्ठाप्य तत्पूर्वभागे गोसहितं गोलं शंतु
 स्याय विष्णुं हव कर्तुं दायधीमहितं नोदति प्रचोदयात् ॥ इति तत्र यथा षोडशोपचारैः संसृज्यानेतरं पदासने पविष्टं जमानस्याऽ
 चार्यवतुर्भिर्प्राप्ताय पुष्पा हवान्नं कृत्वा कुक्ष्यासी हरिद्रा द्यसुराशैले चंदनं न वाक्चोर मुस्नारव्यसर्वेषां धिदेवा चैर्न वि
 धुत्तं कुं कुमादिसर्वगंधैः श्रविलिप्तं शिरश्चतुर्भिर्नूतन कलशैश्च गजस्थानवल्मीकसंगमहदमृदान्वितं हृद्देवैरभिषेकं

विष्णुदर्श०

३०

सैलंकपूरिकापूर्योडेसुदध्यत्रपायसमोदकादिभिरुक्तोपहारेः संप्रत्ययुष्येसहर्षेसहर्षोसर्वपुष्पांजलिंदरायामेविनाय
कंतजननीवोपतिष्ठेत्। रूपं देहि यशो देहि भगं भवति देहि मे। पुत्रां देहि धनं देहि सर्वान् कामाश्च देहि मे। इत्यनेन गणेशे सगव
निसूहः॥ आथाचार्यः कुरास्तु तर्पणं पूर्वोक्तोपहास्य सर्वस्य शेषमूल्यास्त्रिविधः सुगमो सोदनं अपरं च दत्ताचतरे॥ चत्वारो व
लिगुह्यतु मे देवा आदित्या वस्तथा॥ मरुतो धात्रि नो रुद्राः सुपर्णाः पुनर्गः ग्रहाः॥ असुराया तु धानाश्च पिशाचामाते रोगाणां
वाकिन्यो यक्ष वेताला योगिन्यः प्रतनाः शिवाः॥ जम्भकाः सिंहगंधर्वा मत्स्य विद्याधरा नगाः॥ दिक्पाला लोकपालाश्च सप्त प्रेत
सुखावहः॥ इत्येते मे त्रेनिधाय गच्छेत्॥ यजमानश्च तस्मै वस्त्रयुगं दक्षिणां च दत्वा पथाशक्तिं प्राप्स्यन् नृगो जपेत्॥ इति विना
यकस्वपेन विधिः॥ एवं गृहपूजापिशांतिपुष्टयायुस्तुष्टिकादिभिरिविवाहोत्सवदुःखमोक्षसातदर्शनग्रहपीडादिनिमित्तिभिश्च य
हसंक्रांसादिपुण्यतिथिपुकार्यो गतस्य योगं श्लोकद्वयेनाह॥ आदित्यां दीनग्रहानपथनवः चित्तांस्तान्त्रका येः सुवर्णैर्वस्त्रेण

राम

३०

धपुष्पादिभिरपि सगुडाच्चादिभिश्चोपहारे॥ अलक्ष्मि सादिभिर्व्योहतिभिरपि यजेद्देवमैत्रेयं पृथक्कानक्रोधादिभिस्त्रिभिश्च
मिद्धिधृततिलचक्रभिः आष्टविंशत्यालंवा॥ ४०॥ अथ्यागादेवताः प्रत्यधिपुनरधितवेश्वगघातुस्पर्शप्रिहता येऽवका ये
ग्रहवर्देहपूजे दक्षिणाधेनुमुख्याः श्वंसंश्रितास्ते सकमभिमतं संप्रयच्छंति पूसां वष्ट्यायुः पुष्टिपूर्वप्रतिशमरदमनस्तेन
पर्यामि पूज्याः॥ ४१॥ अथार्यः आदित्यं आदित्यः येषां सोमं मंगलबुधबृहस्पतिशुक्रशनिश्चरं राहुकेतुनां तथा तदुणसंवि
शाने च दुःखी हितानां दित्यादीन् नवग्रहान् निर्मितान्यसेत् रातत्रादित्यस्य गोमं प्रतिव्यं सोमस्य स्फाटिकं मंगरकस्य रक्तचंद
नं॥ बुधबृहस्पतिश्च सुवर्णं॥ शुक्रस्य रजतं॥ शनिश्च रस्य आर्यो राहोः सीतां कोस्यं केतो प्रकृतिद्वयमिति वक्तुमादिष्टं शिवे उक्तं
प्रयाजा मेवर्णैर्लेयादिर्गंधैर्वापडलेप्याहं ग्रहानि म्मायतत इति वस्त्रेण गंधैः पुष्पैः सुगुलधूपैर्दक्षिणः सगुडाच्चादिभि
श्चोपहारेः संप्रजयेत्॥ तत्र सगुडाच्चात्तत्र वस्त्रपहारः अन्येषां मूपहाराः क्रमेण घृतपायसपुष्पाक्षीरोदनदध्यान्नघृतोद

विष्वादिनि
३१

न ह्यसंस्तमं समाधितो दत्ताश्चेति वक्तुं मर्गिः ॥ इति अयं मन्त्रः पुराणादि मथितार्थः ॥ शुभे हि पुण्याहवाचनी ध्यायाष्टा
 रुद्रिजः श्रुतो ध्यायनसंपन्नां चतुरोद्वावेकं वा यथा स्वगृह्यमाचार्यं सकलविधिं वरयेत् ॥ ततो यजमानस्य सर्वलोत्तमतमात्रं चतुर
 स्त्रो मेरुकाचितं कुंडं विदध्यात् ॥ तत्र क्रमेण षड्वचुरंगुलविस्तारात् ॥ त्रिद्व्यंगुलो धितां क्रमेण मेरुकास्यु ॥ तत्र यमीदिशि मे
 रवत्तमध्ये षड्दशांगुलपाम्नां द्वादशांगुलविस्तारां गजोष्टसदृशां भूवातिमुरां योनिं स्यात् ॥ कुंडत्रागुतरदेशे नम्रागं चतुरस्रं
 वप्रत्रयसहितं यो विदुः ॥ तत्र चतुरंगुलो धितः प्रथमो वज्रः ॥ प्रद्व्यंगुलो धिता वितरो ॥ तदिदं मध्ये क्षेते रष्टद्वलं प्रद्व्यं कृत्वा त
 वीणां कामधेयं कस्य पीठं कृत्वा ॥ आग्नेयं दक्षिणं च सोमस्य चतुस्य याम्यंगारं कं स्वत्रिकोणं ऐशान्यां बुधस्य बाणाकारं सोम्यंगुरो
 दीर्घं चतुरस्रं शक्रं शुक्रस्य पंचकोणं वारुणं शनैश्चरस्य धनुःकारं नेत्रं तेराहो रक्षाकारं वायव्यं केतो ध्वजाकारं पीठानिय

राम
३१

सहस्रेत्येते मंत्रैः कुर्यात् ॥ सहस्राक्षां शतधारा मृषिभिः पक्वमानं हतं ॥ तेन वामपि विंशति पावमानं न्यः पुनं तु ते ॥ इति पूर्वक
 लशं मंत्रः ॥ मगते वरुणो राजा मगं कुर्यो बृहस्पतिः ॥ मगरे प्रश्नवायुश्च भगः ॥ स सर्वयो विदुः ॥ इति दक्षिणकलशं ॥ यत्ते केशेषु वे
 र्णाग्यं सामं ते पथ्यं मूर्धनि ॥ ललाटे कर्णयो रक्षणे राप्रस्तं हेतु सर्वदेति पश्चिमकलशं मंत्रः ॥ उत्तरकलशं तु स्वयः पूर्वोक्तस्यु ॥
 एवमपि वेदे हते रत्नानंतस्य यस्य पूजमानस्य मूर्धने स व्यापगृहीत कुर्यात् ॥ दक्षिणहस्ते नोडुं परेण स्क्रवेण मिताय शालाय
 करकटा यकुम्भाडाय राजपुत्रा येत्येतेः स्वाहाकारांतेः षण्मंत्रैः सार्वपते लं दुःखाश्च नंतरं लो विवेक्यो स्वालीया कविधिनश्च प
 यिता चरमेते च षण्मंत्रैः अयं गुरुः तत्रैव शिखिनिदुःखं ॥ शेषमिं द्वादीशानंतलोकपालेभ्यो ॥ अस्मानं नाप्यावतन्नामिभि
 नमो न्विते स्तव रशेष समर्पयेत् ॥ अथ यजमानः शुक्लं वरधरः शिवया सहितं हस्तिमुखं कुंकुमवदनं विदिग्धं रक्तपीतादि
 ताना विधुष्य चूपदीपैः सकृदेव हतं दुलतिलपिष्टं तन्मित्रो देन पक्वापकामे त्ये मोसे स्त्रिविधसुरभिर्गुडपिष्टमयाभि

लवस्त्रपरलोगप्रवाहनप्रत्यक्षसोखडाशूलवाणसनधारिणः। राहुस्तवर्षरजपीठीनसिः। रुद्रवर्णः। रुद्रमा
 न्यांवरधरः। शार्ङ्गवाहनः। खड्गवर्मशूलधरः। केतवस्त्ररकोत्तरशतंअंतेर्वद्यामाताजेभिनिगेत्राः। धूमवर्णधूमव
 स्त्रतरणाध्वजः। दिनेदिभुजाः। दक्षिणमुखवरविडिगनेवरदंष्ट्रितिसर्वत्रसेव्यते। एकोवाकेतुरितिकेचित्। इयंभूतास्तं।
 सदर्शिततंदुलेवध्यमाएस्वमंत्रैः। व्याहृतिभिरावाद्योक्तोपचारैः। संप्रत्ययथास्वगृह्यमभिप्रोक्तं। शायतत्रैकमे
 णयहाणांतवाश्रानुकपिलंपिंगलं धूमकेतुजाठरं। विवाहाद्यतिहुताशनसुदानुभावयेत्। ततोवेद्यतरभागेद
 दध्यक्षएतत्तनवपल्लवामुखेवस्त्रद्वयवर्धितं। चरत्तुगोरोचनाफलेरधितमप्रणकुंभं। धन्यापिस्त्रिधावहलंगंगादि
 सत्सरांसिसमुद्रं च किंनरस्य। राजाश्वरथारजद्वारेणकुलेकश्मकिः। संगमस्तुमृदमृतातासंमंत्रेण। निक्षिपानंतरंयज
 मानस्यस्नानार्थंवेदीरीशानभागेस्वस्तिकोपरिबिन्ध्यसेदाचार्यः। कृत्विजस्तस्मिन्कुंडेष्टदलंपञ्चमनससंकल्पत

राम
३२

हेजानदित्यादीन्ध्यात्वावाधायहोमकुर्यात्। तत्प्रकारमाह। आहूयेत्यादिभिर्वेदमंत्रैवाहृतिभिः। एतद्गृह्यकुर्यात्।
 एविंशतितथालंबा। अष्टोत्तरशतंअर्कदिसमिदाज्यचर्वाभिर्यवश्री। हतिलानामतमेस्त्वयुतायुतंजुहुयु। तत्राधिदे
 वताभ्यंवकाद्येऽप्यधिदेवतास्त्वग्निहताद्ये। त्ववहितेयपसपेययोगेऽप्येव। आचः। प्राचः। समुद्रादित्यादिषुपादपूरणव्या
 जेनवातस्त्रीतिरस्तुतत्रार्कपल्लवाशंखादित्यपामार्गिष्यलोडुंवरशमीहवांकुशाः। अमणसमिधोहोमविध्युत्तलक्षणस्युः।
 मांत्रास्त्वाष्ट्येनाथायसाग्निर्मूर्ध्नाअग्नेविस्वद्रुहस्पतेपरिदीयाहुक्तेशमग्निः। कयानः। केतुं। एवमित्यह्नाणंमन्त्राः।
 तत्राः। एष्टेनदित्यस्तुपः। सवितस्त्रिष्टुप्। आथायस्वेतिगेतमः। सोमोगायत्री। अग्निर्मूर्धेतिवसुगोगरकोगायत्री।
 अग्नेर्विक्वादितिप्रसूकोहृती। हहस्पतेपरिदीयेत्यप्रितथोहहस्पतिस्त्रिष्टुप्। अंतेभरदाजहुक्कस्त्रिष्टुप्। सम
 ग्निरिति सिंघुदीपः। शनेश्वरोगायत्री। कयानशितिवामदेकोराहुगायत्री। केतुं। एवमित्यह्नाणंमन्त्राः।

विश्वदेवो

३३

अधिदेवतानां तु मेव ॥ अथ ब्रह्मगोरीर्भिर्मायस्यो नापृथिवी सहस्रशीर्षात्समिसप्रथा इंदुमिदेवता तये आयंगो अंज
सानं ॥ अनारात मना रातमिति ॥ अथ ब्रह्ममिति वसिष्ठे सनुष्टुपा ॥ गोरीर्दधतमो गोरीजगती ॥ स्येनापृथिवीति मेधातिथिः
रुद्रो गायत्री ॥ सहस्रशीर्षाति नारायणो हरिरनुष्टुपा ॥ स्वीमसप्रमीति गोगी अंजनायत्री ॥ इंदुमिति मेधातिथिरिंद्रो हती ॥
आयंगोरिति सर्पाजार्थमो गायत्री ॥ अंजनायत्री मिति देवः कालस्त्रिष्टुपा ॥ अनारातमिति मेधातिथिः त्रिगुप्तो जगती ॥ प्रत्य
धिदेवतानां तु ॥ अंजनायत्री उदुत्तमं स्यो नापृथिवी ॥ इंदुमिति मेधातिथिः इंदो यदो मरुत्त ॥ उत्तानपत्नी ॥ प्रजापतेत्या नमोस्तस्यै ॥
एष अंजनायत्री मिति मेधातिथिः इंदुमिति मेधातिथिः इंदो यदो मरुत्त ॥ उत्तानपत्नी ॥ प्रजापतेत्या नमोस्तस्यै ॥
मिर्गायत्री ॥ इंदुमिति मेधातिथिः इंदो यदो मरुत्त ॥ उत्तानपत्नी ॥ प्रजापतेत्या नमोस्तस्यै ॥
नत्वादिती हरिणा नमः प्रजापतिस्त्रिष्टुपा ॥ नमो अस्त्यभिः संपादित ॥ एष अंजनायत्री मिति मेधातिथिः इंदो यदो मरुत्त ॥

राम

३३

रिक्लृप्ताधिदेवतानां श्रीशोभासुंदरि ब्रह्मेडयमकालयमकालचित्रगुप्तानां तथा प्रयाधिदेवतानां अयं बुधश्च विष्णुर्वेदे
इति प्रजापतिर्षष्ट्रिंशत्क्रमेण स्वयं देवता इति स्वरूपं हरिणोत्तरपार्श्वे क्रमेण परिकल्पयेदिति वक्तुं मादिशतः ॥ पश्चिम
पार्श्वे विनायकदुर्गावाद्याकाशानामग्निनेत्रसर्वभ्यो बहिरुक्किपालानां तथा देशमासने परिकल्प्यत आचार्या आवाह
येत् ॥ तत्रादित्यकाश्यपः कर्तिगदेशजः पद्मासनो रक्तवर्णः सप्ताभ्युज्ज्वलः प्रहस्तः ॥ सोमस्वाम्यामुनू देशजः
स्फटिकवर्णः श्वेतवस्त्राभरणो दशसिताभ्युज्ज्वलः प्रहस्तः ॥ भारद्वाजो रक्तवर्णः सप्ताभ्युज्ज्वलः प्रहस्तः ॥ भारद्वाजो रक्तवर्णः सप्ताभ्युज्ज्वलः प्रहस्तः ॥
स्वाम्याभरणो मेषबाहनश्च ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥
भरणः सिंहबाहनश्च ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥
श्वेतवस्त्रमाल्याभरणो भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥ भुजोदक्षिणाभिमुखः शक्तिः ॥

वपुःशान्तिःस्तुष्टिकांतिःस्थामनुः॥ एतास्त्वामभिषिञ्चंतु धर्मपूज्या समागताः॥ आदित्यश्चंद्रमासौमोषधजीवसिता
 केजाः॥ एतास्त्वामभिषिञ्चंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः॥ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपुत्रगाः॥ त्र्यम्बोयुनयोगावो देवमातरएव
 च॥ * एहमेव पूज्यो बुधानां गोदेत्याश्वाससो गणाः॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि॥ ओषधो निर्वरन्मनि
 कारं कस्यावयवश्चये॥ स्मरितसागराः शैलातीर्थानि जलदानदाः॥ एतास्त्वामभिषिञ्चंतु सर्वकामार्थक्षिप्येद्वा॥ ततस्समु
 द्रज्येष्ठस्यादिवातसूक्तैः देवस्यैतियजुर्भिर्मभिषेको यजमानः शुक्लमाल्यो वरो दध्यक्षतफलतां पूलपूर्णं सुवंगुदी
 त्वासमपादप्रास्तुवस्तिष्ठन् करद्वयोस्त्रियाध्वसमुद्राहर्भिरितिसूक्तैर्नाज्यधारा पुनस्तादित्या प्रजापते न त्वेह एणो देवि
 परापतति मे त्रैः पूर्णो दुर्तिदुःखो यहाणं क्रमेण धेनुमुखा दक्षिणां दधातु॥ तथा च यज्ञवल्क्यो धेनुं शंसस्वस्थाने द्वातद
 प्रवासो ह्ययं क्रमात्॥ हस्तुगोरायसं चागता वै दक्षिणा क्रमात्॥ तत्र सर्वं सुकरो न समीकृतं कार्यं॥ मंत्राश्च तेषां दानविधु

राम

३४

युक्ता श्रेयाः॥ इत्थं प्रजितास्ते ग्रहाः सर्वेषां वृष्ट्या युः पुष्टिप्रमुखमरिह्यस्मात्पुंसां प्रयच्छीत तस्मात्प्रतिशरदो ते रतिप्रति
 यत्नेन ग्रहपूजा कार्या॥ ततः पञ्चपूजाया रोगपार्थितत्रे अभिषिञ्च्यो महा॥ रात्रं पीडा तत्र नीलौतलपुष्पप्रतकेषां धूपमोदको
 पहारेः श्वा॥ ॐ प्रातमुज्ज्वल्यभिषेको स पूज्यगोयया क्षीरसमिधं जुहुयात्॥ भरण्यां मृत्कः कस्तुराभिपुष्पगजदंतधूप
 गुडकोपहारेः यमाय सोममिति यमसं पूज्यमधुस्रुतिलान् जुहुयात्॥ स्त्रियां कायानं वरात्रं यथा धूपपराजं धूपसुतोप
 दनोपहारे रत्नयेन मरुति अभिसं पूज्य घृतं जुहुयात्॥ रोहिणे विरात्रे॥ यथि पुष्पं सवप धूपं घृतान्नोपहारे नमो ब्रह्म
 ण इति प्रजापतिं संपूज्य ग्राम्या वीजक देवं जुहुयात्॥ मृगशिरसि पंचरात्रं कुंदपुष्पं दशांशं धूपं पायसेन नवे
 न शतसोमं संपूज्य दधिपयोभिर्देवतान् जुहुयात्॥ आशीयां मृत्कः॥ यत्तत्तु प्यागस्तधूपपय उपहारं नमः शी
 भावशतिरुदं संपूज्य मधुसर्पिर्जुहुयात्॥ पुनर्वसौ स सरात्रं॥ मल्लिका पुष्पमलयज धूपं गुडोदनोपहारे र

दितिर्घोरिति अदितिसंज्ञ्य सद्यो नूतं तुलान् जुहुयात् ॥ पुष्पे स तमहः मरुतपुष्पं धूपं खंडवर्तिकोपहारे कृते ॥
 स्पते परिहीयेति हृत्पतिं संज्ञ्य पयासपिं विजुहुयात् ॥ आश्लेषायां नवरात्रे ॥ अगस्तिपुष्पगुडपद्योतपहारे नमोस्तु स
 पिभ्य इति स पां नूतं स हृत्पटपत्राज्यं जुहुयात् ॥ मघायां मरुतं ॥ वंपकपुष्पं गुग्गुलुधूपं द्युता पूपापहारे रुदीरतापितृन्
 संज्ञ्य द्युता कृतिलतं तुलान् जुहुयात् ॥ पूवायामासदयंतत्र करवीरपुष्पं द्युतगुग्गुलुधूपं द्युतक्षीरो विल्वधूपकसरो
 पहारे भगवति सगं संज्ञ्य माघपवान् जुहुयात् ॥ उत्तरायां पंचदशरात्रं कौस्तुभपुष्पं दनोपहारे रपमाण्ड्ययमाणं
 संज्ञ्य सकुप्रियं गुजुहुयात् ॥ हस्ते मरुतं ॥ रक्तकरवीरपुष्पं शलुकीधूपा पूपापहारे रंक्षित्यमितिसवितारं संज्ञ्य जुहु
 यात् ॥ चित्रायां मासा धीवीडा ॥ ज्येष्ठायां पुष्पशमीकुशधूपमोदकोपहारे रंक्षित्यमितिसवितारं संज्ञ्य चित्रोदनं जुहुयात् ॥ स्वात्यामा
 सदयंदमनकपुष्पं नखधूपं द्युता दनोपहारे रंक्षित्यमितिसवितारं संज्ञ्य साज्ययवान् जुहुयात् ॥ विशारका

यात् नकुशिकोगणपतिर्गायत्री ॥ जातवेदसे कश्यपो मिस्त्रिष्टु ॥ काशादिभ्युस्तरेण वायुर्गायत्री ॥ आदिमलस्य वसे आ
 काशो गायत्री ॥ एषोऽपमस्ववेभिने गायत्री ॥ इंदुवे विभूतस्पर्शति मधुखंडा इंदु गायत्री ॥ अग्निहोतमिति मेधातिथिर्गाय
 त्री ॥ यमाय सोमं यमाय सोमं नूतं शोभाय एषोऽपमस्ववेभिने गायत्री ॥ त्वं नो अग्ने वासुदेवो वरुणस्त्रिष्टु ॥ तव वायो भव्ये वां गि
 र सो वायुर्गायत्री ॥ सोमो धेनुर्गायत्री ॥ सोमस्त्रिष्टु ॥ कडुदायकस्वरो देवायत्री ॥ इति मंत्राः ॥ अन्येषां मंत्रायथास्वशास्त्रे लि
 गं विनियोज्याः ॥ स्वष्टं तादिहोमावसाने यजमानस्य सत्तायो पुत्रादिभ्यः भद्रास्तनोपविष्टस्य क्रमिः सहाचार्यः कुंभो
 रंकेनाभिषेकं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्राः सुरास्त्वामभिषेचंतु अस्मादिष्टु मे देवराज ॥ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः
 मरुतश्चानिह ॥ स वंतु विजयायते ॥ आरवंदले मिभगवान् यमो वै नैर्ऋतिस्तथा ॥ वरुणाः पवनश्चैव धतेरा ॥ अस
 दाशिवः ॥ अहमसहितः शेषोऽस्मिन् लापांतु ते सदा ॥ कीर्तिलक्ष्मीर्धृतिर्महापुष्टिः ॥ अर्धासुपामतिः ॥ बुधिलज्या

विश्वादेशो
३६

शालतारायां दशाहं॥ सजलजल पुष्पमुलाक्षया दूप एतवटकोपहारे रममेव सरोति वरुणं संपूज्य जलो ड्वजु
 दुयात्॥ पूर्वोभादपदायां रुक्म॥ तत्रोर्के पुष्पसर्वोषधि धूपसाज्यदध्युपहारे समुद्रासिंधुरज इत्यजे कपादं संपूज्य कूर्मां ड
 रवंडं दुयात्॥ उत्तरोभादपदायां मासाधे कर्पूरपत्रिका पुष्पयत्त्रिपत्र धूपगुडपल्लोपदनोपहारे राहुर्य पूर्वमंत्रे
 रासं रूपार्थे देमांस्वरुषु धानि पृषदाज्यं वाजु दुयात्॥ रव्यां दशाहं॥ तत्र मंदारपुष्प गुग्गुलु धूप पिष्टतंडुलोपहारेः हं
 सः शुविषदिति एषाणं संपूज्य फलान्यफलान्यरंडानि जु दुयात्॥ इति नक्षत्र पूजा॥ कोशियत्तलोकस्तु॥ तल्लिगं मेवैस्व
 इत्येवंपूज्य धाधिदेवतानां॥ आरोग्य कामे जु दुयात्संसाद एतरे शतं॥ अथ बाल्यहं पूजा॥ तत्र प्रथमे निमासे हवाध
 मनी कया गृहीतवाले ज्वरस्तनाग्रह मुष्टि वैधास्युः॥ तत्र दुइदय मृदातपुतलिको ह्युः॥ अंशामितिसंशोध्य गोमया
 दिमंडले शुक्लवदनध्वजसप्तदीपवाटीपालिका तंडुलेर्बलि वरणमये पात्रे परिकल्प्य सर्वय हा मुं व मुं व प्रणतान् रक्ष

राम
३६

रक्षवाकल कं मुं व मुं व फट् स्वाहा इति तन्मूलमेव॥ ॐ ह्रीं फट् स्वाहा इत्यावाप्य संपूज्य निषदत्र एतद्वपंदत्वा॥ ॐ ह्रीं
 फट् स्वाहेति जपेत्॥ ततः सामुं व तिसुरव सवति॥ इति धेमासे वैष्णवा सुमंदया गृहीते बाले ज्वराक्षिण मिलिक गोत्रोद्देशे
 वारिदनं सरावरं स्तननिर्वणं हस्तयुः॥ तत्रोत्तमय कूल मृदापुतलिकां च सा गंधूतां बलपातपुष्पसप्तध्वजे कदीपवत्तः
 कं पूकानं मह्यमासे दिनत्रये बलि॥ ॐ देवी ह्रीं फट् स्वाहेति दत्वा शिवनिर्माल्यं सज्जर सोशी घृतेन धूपेन बालकं
 धूपयित्वा ग्रामार्थं पुष्पयत्त्रिपत्रं क्षिपेत्॥ तृतीये धेमासे हि वायुन्या गृहीते बाले ज्वरात्तादा न जंतास्युः॥ पूर्ववत्पु
 तलिकां च या ॐ ह्रीं फट् स्वाहेति मूलमंत्रं संपूज्य तां कलशं रुक्म पुष्पध्वजदोषिकां पालिकां मह्यमाससुरादि
 भिर्बलि पूर्ववत्परिकल्प्य शिवनिर्माल्यं गुग्गुलुनिषपत्रैः ॐ हं स्वाहेति धूपयित्वा दक्षिणभागं ग्रामं चतुष्पथे बलि देवी
 त्॥ चतुर्थे मासे सत्यामुखं डिकया गृहीते बाले ज्वरश्रीवाशिरोध्रमणाक्षिर्ध्वजां कंदनस्तनाग्रहं मुष्टि वैधास्युः॥

विष्वादेश
३७

पूर्ववत्तुलि कांवालसंक्षितालसा मूलमंत्रविन्यस्यत्रयोदशकंदकेविधाकुशपुष्पगंधतांबूलध्वज १० दीप ७ स्वस्ति
क १२ मूस्यकोलिकासुरामांसयावकप्रपिष्टके पूर्ववद्वलिप्रकल्प्य ॐ ह्रीं फट्साहेतिगुगुलुधूपंलवापश्चिमविश्यामव
तुष्पयेत्वातुं वतुथेतिविप्रभोजयित्वा ॐ हंक्षः फट्साहामुनखंमुंडिका मुं वतु ॥ पंचमहमासेहिमामाजोरिकयागहीने
बालेज्वरांगकाश्येनिराहाराकंदजंभारंयुः ॥ पूर्ववत्तुलिकां मूलमंत्रविन्यस्यगंधादिशुक्लैरनसितपुष्पसितध्वज ७
दीप ७ स्वस्ति ७ क्षीरेवलिपरिकल्प्य शिवं निर्माल्य स चतुगुलु ॐ ह्रीं फट्साहेतिमजोरिकानामग्रहोत्तु व
ष्टहिमासेष्टवाकुशतिकयागहीतेबालेज्वरस्यहारोदनोर्ध्वेनिद्रयानेत्ररोगास्युः ॥ ततः पिष्टम्यां पुतलिकां मूलमंत्रं
विन्यस्य सर्वं पूर्ववत् ॥ हारहसरशाककसारेवलिआश्रयेदिशिदसावतुथेतिब्राह्मणभोजयित्वा ॐ ह्रीं क्षिः
फट्साहाशकुनिकामातकामुं वलिति ॥ सप्तमहिमासेष्टे वाशुकुयागहीतेज्वरांगकाश्येनानिजंभाप्रसार

राम
३७

यांविंशतिदिनानिहस्तुलसीपुष्पदेवदारुधूपगुणोकोपहारेइंशमीरागतंमिंशमीसंपूज्यसाज्यदुग्धोदनेजुड्यात्
अनुराधायांदशाहः ॥ पञ्चपुष्पसिंदुनंदनंधूपस्तसोपहारेदेवसवितुंप्रसवेतिमंत्रं संपूज्यसुराणकंदंजुड्यात् ॥ ज्येष्ठायां
सार्धकलिकारपाटलपुष्पकंपूरागरुधूपश्चोपहारेयत्तेइंइंसंपूज्यसुराणकंदंजुड्यात् ॥ मूलमूकः ॥ हेष्टपराभि
तपुष्पमेवधूपमस्यमांससुराणालिकोपहारेमेष्टिणः परेतिनिर्हृति संपूज्य मूलकंदंजुड्यात् ॥ प्रवोषादायांमास्य
धूपकलारपुष्पमनःशिलाधूपमंटकोपहारेयत्तेवेदंमिति वरुणं संपूज्यरक्तशालिंजुड्यात् ॥ उत्तरायाविंशतिरात्रैपुष्येचव
रापुष्पमालतीधूपपंचपक्ष्योपहारेविष्णुदेवासआगतइतिविष्णुदेवानूसंपूज्यशालकीजुड्यात् ॥ अवलेमासदया
जातीपुष्पदशोर्गधूपहारशर्कराचुतमंडकोपहारेरतोदेवाइतिविष्णुसंपूज्यरक्तकुलान्जुड्यात् ॥ धनिष्ठायांमा
साहो ॥ पञ्चपुष्पमहिषाक्षंधूपवटकोपहारेः स्वायंतामिति वस्तुसंपूज्यन्यत्रोद्योदुवराश्वधूसभमधेजुड्यात् ॥

विष्वादेशो
३८

नीप्रकृतानुराजवर्माणाह॥ इनेयः स्फुल्ललक्ष्यः क्षितिपतिरभित संसुरदीरल क्षीरान्विशिक्यादिविघास्फुटमतिररि
लं रंजये रंजये रंजये रंजये ॥ ४२ ॥ यो हि क्षितिप प्रीतिरक्षमासुरश्रीः स सागः स्फुल्ललक्ष्यः क्षितिपतिरभित संसुरदीरल क्षीरान्विशिक्यादिविघास्फुटमतिररि
समंत्रे सापुराधा यसन विरहित रतिरभित स्फुल्ललक्ष्यः सर्वत्र वृद्धदः प्रीतिरक्षमासुरश्रीयेन स तथा पात्रेषु विधिवत्सु वि
निघा तैर्यथैः ॥ तथा स सागेः आत्मा भपौरज नदुर्ग कोश देउ मित्रा रये स्फुल्ललक्ष्यः स पदा शाति तशत्रु वंशः ॥ संधिविग्रहया
नासन संश्रये देवी भावारया षड्गुणा चिताः श्रीयुत मय भुगया वाक पासुपाथ ईषणारव्य सप्त व्यसन रवर्जितः
सुरदीरल क्षीरान्विशिक्यादिविघास्फुटमतिररि लं रंजये रंजये रंजये रंजये ॥ ४३ ॥ अस्यार्थः ॥ पण्य क्रिया विक्रय पशुरसा लो विभिर्धिशो श्रुताणां तु दिजपश्च यथा
ति ॥ क्षितिपति उक्तराज नाना स कलंजन रंजयन् ॥ स्वदेश परिपाल्य शत्रु विजित्य जयो दित्यर्थः ॥ आत्मणारक्त याजनाथ
प न प्रतिग्रहे रितित्त सिधौ ॥ शेषं स्वयं ॥ अथ वैश्यादिधर्माणाह ॥ वारिज्ये पाशुपाल्यं धिषि रपि वणिजी कीर्तिना

राम
३८

सुर्यसुप्तिः श्रुताणां सधियाति बहुरहरपि शुभ्रयुक्ता हतिरुक्ता ॥ अत्रेयसांति हि से देय नियम दया दान सत्यं च शो वं सर्वेषां ध
महेतुः शमदम सहितं शान हेतुश्च सर्वे ॥ ४४ ॥ अस्यार्थः ॥ पण्य क्रिया विक्रय पशुरसा लो विभिर्धिशो श्रुताणां तु दिजपश्च यथा
एति वर्तने मुख्यं ॥ आपादितुं प्रयत्नः स्वकर्म ॥ क्षत्रस्य वैश्यं ॥ वैश्यस्य शूद्रं ॥ शूद्रस्य तु वैश्यं तु वैश्यं कर्म आश्रयणीये ॥ अस्ते
यादयस्ता चालं साधारणा ॥ तत्रापुनरक्षणार्थं दया अपकारी धर्मो धः क्षमा अर्थमना वाग्यं का यशु धिः शो वं भूतहितं
स संशो वं प्रसिधौ ॥ साधिका श्रमो कर्म शमदमान्वितं शान हेतुः ॥ तत्र वायो दिय संयमः शमः ॥ अंतःकरण संयमो दम इति विवे
कः ॥ सर्वत्रैतत्तुर्थका प्रपन्नैव दिश्यामः ॥ इदानीं सर्वे श्रमसाधारण यशोपवीत विधिमाह ॥ ग्रामात्रिभ्यः सूत्रं शुभ्रिपाणि
लितं षणवयं गुलीषु स्याद्ध्येता वेदेव त्रिगुलितमया ह्यस्त्रं दिजातिः ॥ अत्रिधु अंशवत् त्रिहृतमखिल सत्कर्म हेतुः प्र
पित्री विल्लादे देवतस्याप्यथ भसितवे न्यासितं छिग मंत्रे ॥ ४५ ॥ ग्रामात्रिभ्यः सूत्रं प्राच्यादिशुद्धी वी वा धिस्त्रं यथा

विश्वदेवी
३९

सर्वतितथागुडीपुपरिगृह्यतदेवत्रिगुणितेहृत्वाञ्जलिमेमेजेः प्रहात्यगोष्ठेदेवगृहो अत्रिभिन्नप्रदक्षिणवृत्तं त्रिस्तुत्रं
गायत्राद्विरतमयं सूर्या यक्षियकाष्ठे वेदेगेवापितुभ्येनमश्तिजा वंतिवध्यमन्वायकिः करताउनं हृत्वा तस्मिन्वामेनमृदेहसिरो
नपत्रं पुष्पफलं वाप्याहमितिः निक्षिप्य अस्मादिभ्यः प्रणम्य यशोपवीतं परिमिस्यनेन अस्त्रवायेकं गृहीदे आयुः कामस्तुष्टु
निधारयेत् ॥ तथान्तसिन्ध्रावणे मन्त्रे विष्णवे देवस्यात्तालिगर्मत्रैः पवित्रमारेपयेत् ॥ अत्रेथैवैषवाघागमसदाचारप्रसि
धियपवित्रमारेपणप्रयोगः ॥ आषाढादिका कार्तिकांती मेकस्मिन्मासे शुचिब्राह्मणी नूनं क्षौमेन कार्यसाधन्यतमस्तुत्रं
मेणसंपाद्य त्रिस्तुत्रं त्रिहृतं हृत्वा तीर्थोदकेन प्रक्षाल्य पवित्राणि कुपोतु ॥ विष्णुमुकुटादारभ्य जान्मस्तुना भिपर्यंतानि ज्येष्ठ
मध्यमकनिष्ठत्रिण्युत्तरत्रिंशतदर्थतर्धसंख्यया जघ्नेत्तरशततदर्थतर्धसंख्यया वानवमासाद्य शेत्तरशहस्त्रेण पादा

राम
३९

तिहारासुधा हारासुः ॥ पूर्ववत्पुतलिका दक्षिणदिक्पंचाश्वथपत्राद्यादित ध्वजादिवलिं संस्पृश्य त्सुनेन सर्पतकमार्जो
री विष्णुगोर्ध्वं दक्षानि क्षिपेत् ॥ अष्टमेहिमासे देवाजंभक्या गृहीते ज्वरगात्रभंगं कं पय्या नतिशिरस्तउनं जंभापुष्टिबंधा
निराहारासुः ॥ तत्र सर्वे पूर्ववत् ॥ तं तुलप्रस्थमेकं माषप्रस्थमेकं पौलिका उरुत्तु पुष्पे वलिं पूर्णवत् पूजयित्वा स्थापयेत् ॥ विप्रस्य
या ल्ये त्रं भोजनं ॥ नवमेहिमासे देवाजंभक्या गृहीते बाले कंठानतिज्वरकासघर्षिते प्रशंगं सदा कंदेति ॥ पूर्ववत्पुतलिकां सुरा
मासे वलिं दद्यात् ॥ दशमेहिमासे देवा रेव्या गृहीते गात्रसंकोचघर्षिते ज्वरभंगाः सुखः ॥ पूर्ववत्पुतलिकां कालसारकषी ध्वजे वलिं द
त्वा पंचगव्यैः प्रस्थाप्य निराहारासुः ॥ तत्र पूर्ववत् ॥ मघमाससुरादि बलिं हृत्वा हरिदामाजीरकेशमनुष्यकेशगोवालनिंबप
त्रै र्धूपं दत्वा गृहमध्ये स्थित्वा परिबालं स्थापयेत् ॥ द्वादशमासे देवा पशवस्यो गृहीते रक्तज्वरनसदरोदगो हाराः सुः ॥ सर्व
कामिकं वलिं स्थापयं च गव्ये प्रस्थाप्य पूर्ववत् बलिं उत्तरे बहिः प्रदेशे दद्यात् ॥ इति पौलस्त्योक्त बालग्रह शांतिविधिः ॥ अथ इहा

वलेषिनीयथास्तंयथाशोभनं वा ॥ लिंगे तु लिंगप्रमाणानि उपरि गंगावतारसंनकं पवित्रं कार्यं ॥ गंधपवित्रं तु कनिष्ठस
मग्रं धिसंख्यापूर्ववत् यथाशोभावा नि कुंकुमवदनहरिद्रादिना नारंजयिता शुभवस्त्रेणापि धाय देवस्याग्रे स्थापयित्वा मिते
काक्ष्यां विष्णोर्नित्यं पूजां कृत्वा तदेव स्त्रालं कृतं भोदे केन ब्रह्मक्षयपवित्रेषु देवाधिवासनं कार्यं ॥ ब्रह्मविष्णुवीशाः त्रिः सूत्राधि
देवताः ॥ उंकारस्यो वहुः प्रसन्नागशशिध्वजा के विश्वे देवान वसूत्रे एवमाधिवास्य देवं संस्पृश्य नृस्य गीतादिना जागरणं कृ
यात् ॥ सद्यश्चोभते वा सर्वत्र देवतार्चनं कर्मूलमंत्रैरेव पूर्वमात्मनि गंधपवित्रमारोप्य कनिष्ठादि क्रमेण देवपवित्रा एवरोपयेत् ॥
इत्येकपक्षः ॥ प्रणवादिनमो तनामभिः श्वेति द्वितीयपक्षः ॥ तृतीयस्तु उं विष्णुतेजोद्भवं रंम्यं सर्वपापविनाशनं ॥ सर्वकामप्रदं देवं त
वागोधारयाम्यहे ॥ अनेन मंत्रेण विष्णोर्गंधपवित्रमारोप्य ॥ हृद्य हृद्य नमस्तुभ्यं गृहाणे देवपवित्रं ॥ पवित्रीकरणार्थं यववर्षस्नाफ

विश्वादर्शो
४०

लपदे॥ पावित्रं तु कुरुषाद्ययन्मया दुष्टं कुरुते॥ शुभो भवाम्यहं देवस्य तस्मादात्मुरेश्वर॥ कनिष्ठादि त्रमेण देवर्मा सुपवित्रा एषा
रोपयेत्॥ बौधायने तु विष्णु गायत्र्या गंधपवित्रं तद्विष्णोरितिकनिष्ठमंध्यमं विष्णु गायत्र्या तद्विष्णोः प्रसादस्तु तमं यजेन यन्मि
ति वनमालां दधाति ततो देवस्य गृहे पूजां कुर्यात्॥ आचार्ये वस्त्रा लंकारा दक्षिणा पितरं न्याश्वयया शक्या लं पूज्य अग्नये पवित्रं मेखलं
ता प्रमाणं देवपूजा कृतिं कुरुष्व नंतरं मंत्रहीनं क्रियाहीनं० इति पूजा निवेद्यो दास्यस्तु प्राप्नोति भोजनं स्वर्गं नैर्भुजीता॥ दमभ्यारोप
येत्येवं॥ अयं तु विशेषः॥ चेत्रशुक्लपक्षे तद्देवता तिथौ कामगायत्र्या दमनकमभिर्मंत्र्य॥ नमोस्तु पुष्पवालयजगदाब्हादकारि
णे॥ मन्मथा यजगन्नेत्ररतिप्रतिप्रदायते॥ इति कामादिनमस्तु यतं पूर्वतन्मूलमंत्रादिभिर्देवेभ्यो दमनको निवेदयेत् इति सर्व
त्रमंगलं॥ ६१॥ ॥ इति श्रीगीताथे प्रथीरा श्रीमहा नार्यादित्यसुतकविकोत्तरखतीरितविश्वादर्शो रव्यधर्मशास्त्रविवर
णे सदाचारकोटः प्रथमः समाप्तः॥ ७॥ ॥ श्री॥ ॥ ६१॥ ॥ ७॥ ॥ ६१॥ अथ द्वितीयः॥ धन्यः संप्रति नाम

राम
४०

विश्वादेश
४९

पूर्वेनपतिः श्रीवर्धनानीयकपुण्यरक्षत्यतिसंम्यमाशुर्नृवरैर्यसत्रमाकीर्तितं॥यस्मैस्वस्तिहृदेषरिष्यन्हरेःशांतात्म
मूर्तिर्मुदादानायांधरणीपुनातुयशसायःशाश्वतंसर्वदा॥१॥इतिविक्रमबंधः॥अत्रेयप्रकरणानुक्रमालिका॥पूर्वे
तावद्वेत्वाचमनदंतधावनकुशविधिः॥ततःप्रातःस्नानं॥संध्यापासनहोमदेवताचनविधिः॥ततोदानाभिवृद्ध
नमंगलदर्शनखाध्यायविधिः॥ततोमध्याह्नस्नानद्विराचमनंब्रह्मयज्ञवेश्वदेवविधिः॥ततोनिह्यआधपावेणोऽ
कोद्विषसपिंडीकरणविधिः॥ततोभोजनगंधोधानाद्युपनयनविधिः॥ततोद्व्यशुद्धिविनायकस्नपनग्रहणक्ष
त्रस्मृत्तराजधर्मविधिः॥ततोवलिक्कूडदृष्टिसाधारणधर्मयज्ञोपवीतपवित्रारोपणादिविधिरितिद्वविंश
त्यकरणानिसहाचारकांडे॥६॥॥६॥॥श्री॥॥॥॥श्रीश्रीशुभंभवतु॥श्रीरामचंद्रायनमः॥॥॥

राम
४९

१८३

॥विश्वादेर्जात्वाद्यायः समाप्तिमगमत्॥६॥६॥०

X